

Dr. sc. Filip Škiljan, znanstveni suradnik, Institut za migracije i narodnosti, Trg Stjepana Radića 3, 10000 Zagreb

Kako su nacionalne manjine u Hrvatskoj dočekale raspad Jugoslavije?

Sažetak: Autor u tekstu donosi informacije o položaju narodnosti u socijalističkoj Jugoslaviji. Posebno se bavi položajem narodnosti koje su tijekom socijalističkog perioda bile zbog nekog od razloga proskribirane (Talijani, Nijemci i Mađari), narodnostima čiji je broj bio značajno smanjen uslijed ratnih stradanja (Romi i Židovi) i narodnostima koje su imale dobar položaj zbog sudjelovanja na strani antifašističke koalicije na prostorima Jugoslavije (Ukrajinci, Rusini, Česi). U drugom dijelu teksta autor se fokusira na nacionalne manjine koje su posebno stradavale tijekom posljednjeg rata u Hrvatskoj (dakako pojam nacionalne manjine koristi samo za one nacionalne manjine koje su smatrane narodnostima za vrijeme socijalističke Jugoslavije). Tako se posebno osvrće na stradanje Rusina u zapadnom Srijemu, Čeha u zapadnoj Slavoniji, Slovaka u Iloku, Mađara u istočnoj Slavoniji i Baranji i Roma u Baranji. U posljednjem dijelu teksta donosi informacije o sadašnjem položaju nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj.

Ključne riječi: nacionalne manjine; narodnosti; Jugoslavija; Hrvatska; Domovinski rat

Summary: In the first part of article author brings pieces of information about position of national minorities in socialistic period in Yugoslavia (1945-1990). The focus is placed on italian, german, hungarian, ukrainian, rusinian and czech national minorities and Jews and Roma people. The second part of the article he brings informations about national minorities during the last war for independence in Croatia between 1991 and 1995, especially situation of Slovaks in Ilok, Rusnacs in western Srijem, Hungarinas in Slavonia and Baranya, Czecks in western Slavonia and Roma people in Baranya.

Key words: national minorities, Yugoslavia, Croatia, war of independence

Položaj narodnosti u socijalističkoj Jugoslaviji

Specifičnost bivšeg jugoslavenskog prostora jest upravo njegova multinacionalnost, ispreplitanje najrazličitijih vjera i kultura i drugih obilježja naroda i narodnosti koje su na tome prostoru živjele. U Odluci o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu, koja je donijeta 1943. godine u Jajcu, izraženo je rješenje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji na bazi pune ravnopravnosti svih naroda Jugoslavije. Tamo su načelno dogovorena i prava nacionalnih manjina. Zemaljsko antifašističko vijeće narodnoga oslobođenja Hrvatske 9. svibnja 1944. donijelo je Deklaraciju o osnovnim pravima naroda i građana Demokratske Hrvatske u kojoj je proklamirano da će se nacionalnim manjinama u Hrvatskoj osigurati sva prava na nacionalni život. Štoviše, kaže se da su »svi građani Federalne Države Hrvatske jednaki i ravnopravni bez obzira na narodnost, rasu i vjeroispovijest«. Taj dokument sadrži i odredbe prema kojima se jamče osobna sigurnost i imovina, a zajamčeno je i pravo vlasništva i privatna inicijativa u gospodarskom životu. Godine 1946. donesen je ustav nove Jugoslavije koji je u sebi sadržavao član o jednakosti svih građana pred zakonom bez obzira na vjeru, nacionalnost ili rasu. I ustavi iz 1963. godine i 1974. godine omogućivali su nacionalnim manjinama jednakopravnost. U Osnovnim načelima posljednjeg ustava SFRJ i SRH utvrđeno je da se u Hrvatskoj »u ime svakog naroda i narodnosti posebno i svih zajedno ostvaruje i osigurava bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti, te stvaraju uvjeti za njihov svestran razvoj kao nacionalnih kolektiviteta, ali i kao jedinstvenog dijela zajednice«. Uz opća prava i slobode čovjeka i građanina narodnostima u SRH i SFRJ bile su osigurane i sloboda i ravnopravnost jezika i pisma, odgoj i obrazovanje na vlastitom jeziku, pravo na razvoj vlastite kulture, pravo na osnivanje vlastitih organizacija, pravo na razmjernu zastupljenost u organima vlasti, pravo na upotrebu svojeg jezika i pisma u javnom životu i u postupku pred državnim organima i organizacijama koje obavljaju javna ovlaštenja, kao i druga prava kojima se, na području gdje žive, osigurava nacionalni razvoj i afirmacija narodnosti.¹ Čak se u 17 republičkih zakona i dva podzakonska akta razrađuju ustavne odredbe u smislu konkretne pravne zaštite specifičnih individualnih i kolektivnih prava narodnosti u SRH. Ti zakoni se naročito odnose na sistem obrazovanja, područje kulturnih djelatnosti, informativnu i izdavačku djelatnost, izborni sistem, pravosuđe i tome slično. U 26 općina u Hrvatskoj koje

---

¹ Ustav SRH, *Položaj radnih ljudi u društveno-političkom sistemu*, član 137, 138.

su bile multietničke, u statute je posebno ugrađena odredba koja osigurava ostvarivanje prava naroda i narodnosti.² To je bilo posebno vidljivo u dvojezičnim natpisima koje su bile prisutne kod Talijana u općinama Pula, Buje, Poreč, Rovinj i Rijeka, kod Mađara u općinama Beli Manastir i Osijek, kod Čeha u deset naselja općine Daruvar i kod Rusina u Mikluševcima i Petrovcima u općini Vukovar. Od 11613 odbornika u skupštinama općina 1981. godine 174 su bili pripadnici narodnosti. Od toga je Čeha bilo 51, 37 Talijana, 55 Mađara, 5 Rusina, 14 Slovaka i 2 Ukrajinca. Narodnosti su 1981. godine u popisu stanovništva Hrvatske imale relativno mali udio u stanovništvu republike (svega 1,77%), a Česi, Mađari, Slovaci, Ukrajinci, Rusini, Romi i Talijani činili su 1,48% stanovništva Hrvatske.

U ovome ću radu promatrati samo položaje narodnosti (dakle nacionalnih manjina) u Hrvatskoj tijekom socijalističkog razdoblja i u vrijeme raspada Jugoslavije.³ Relativno oskudna literatura o položaju narodnosti prilikom raspada Jugoslavije nije omogućavala podjednako istraživanje svih narodnosti zastupljenih u Hrvatskoj. U Hrvatskoj u socijalističkoj Jugoslaviji položaj narodnosti su imali Česi, Mađari, Slovaci, Ukrajinci, Rusini, Romi i Talijani. Albanci, iako priznata manjina u Jugoslaviji, u Hrvatskoj unutar socijalističke Jugoslavije nisu uživali taj status, Židovi, zbog nerazlučena vjerskog i nacionalnog nisu imali ustavom zajamčena prava manjina, Austrijanci i Nijemci zbog povijesnih grijeha nisu imali pravo na samoorganiziranje, a Rusi, Bugari, Grci, Turci, Vlasi, Poljaci i Rumunji zbog svoje malobrojnosti i nezainteresiranosti ostaju na razini pojavnosti u Hrvatskoj. Položaj naroda su uz većinski narod imali i Muslimani, Slovenci, Srbi, Crnogorci i Makedonci.

Položaj pojedinih narodnosti u socijalističkoj Jugoslaviji

Nakon uspostave socijalističke Jugoslavije od narodnosti su najgore prošli Nijemci i Austrijanci. Uz određen broj Nijemaca koji su surađivali s nacistima i velik broj pripadnika njemačke zajednice u Jugoslaviji koji nisu ni na koji način sudjelovali u ratu i koji se nisu politički opredjeljivali, znakovito je da je upravo u Hrvatskoj rođena jedina antifašistička partizanska postrojba u Europi sastavljena od Nijemaca: četa koja se zvala *Ernst Thälmann*.⁴ Krajem 1944. godine, s primicanjem fronte Slavoniji, dolazi do organiziranog masovnog iseljavanja (od strane njemačkih vlasti) Nijemaca u Njemačku.⁵ Drakonska odluka AVNOJ-a od 21. studenog 1944. godine otežava stanje Nijemaca na području Jugoslavije. Naime tom odlukom sva imovina državljana Reicha i osoba njemačke narodnosti koji su se nalazili na području Jugoslavije (osim onih koji su se borili u jedinicama NOV-a ili su podanici

---

² Od općina su to Bjelovar, Daruvar, Đurđevac, Garešnica, Grubišno Polje, Pakrac, Virovitica, Beli Manastir, Donji Miholjac, Đakovo, Našice, Novska, Osijek, Slavonski Brod, Slavonska Požega, Vinkovci, Vukovar, Županja, Buje, Cres-Lošinj, Labin, Opatija, Poreč, Pula, Rijeka i Rovinj. (M. Domini, »Hrvatska: Česi, Mađari, Romi, Rusini, Slovaci, Talijani, Ukrajinci« u: *Manjine u alpsko-jadranskom prostoru*, Zagreb 1990, 97). Kao primjer navodim općinu Beli Manastir i njezin statut. Vidljivo je da je općina Beli Manastir poštivala jednakopravnost mađarske narodnosti u jeziku i pismu, osiguravala je odgoj i obrazovankje pripadnicima mađarske narodnosti na mađarskom, osiguravala je razmjernu brojčanu zastupljenost pripadnika mađarske narodnosti kao odbornika u skupštini općine, objavljivala je Službeni glasnik općine Beli Manastir i na mađarskom jeziku, vodila je službene evidencije (matične knjige, biračke spiskove i slično) i na mađarskom jeziku, značajne dokumente za općinu prevodila je na mađarski jezik, omogućivala je sklapanje braka na mađarskom jeziku, izrađivala je javne isprave dvojezično, osiguravala je dvojezične natpise u mađarskim naseljima, osiguravala je i korištenje zastave mađarske narodnosti, osiguravala je radna mjesta za Mađare u javnim službama, potpomagala je mađarska kulturna udruženja i formirala je Komisiju za praćenje prava narodnosti. (M. Domini, Hrvatska: »Česi, Mađari, Romi, Rusini, Slovaci, Talijani, Ukrajinci« u: *Manjine u alpsko-jadranskom prostoru*, Zagreb 1990, 129-130).

³ M. Domini, »Hrvatska, Mađarska manjina u Republici Hrvatskoj« u: *Manjine i prekogranična suradnja u alpsko-jadranskom prostoru*, Zagreb 2002, 162.

⁴ O tome vidi u: S. Hrečovski, »Njemačka četa Ernest Thaelmann u jedinicama NOV i POJ u Slavoniji« u: *Zbornik CDISB*, sv. 1, Slavonski Brod 1984, 331-350.

⁵ V. Geiger, *Nestanak folksdojčera*, Zagreb 1997, 28.

neutralnih država, a nisu se držali neprijateljski tijekom rata) prelazi u vlasništvo države.⁶ Nijemcima u Jugoslaviji je na taj način oduzeto 97720 posjeda koji su se prostirali na 637093 hektara. Od toga je na području Hrvatske oduzeto 20457 posjeda površine 120977 hektara.⁷ Njemačka nacionalna manjina svedena je na taj način iz najveće nacionalne manjine u predratnoj Jugoslaviji, na beznačajnu nacionalnu manjinu.⁸ Vasa Čubrilović, tadašnji sveučilišni profesor, napisao je ekspozice o protjerivanju Nijemaca, Mađara, Rumunja i Albanaca iz Jugoslavije 3. studenog 1944. koji je uputio Prezidijumu Narodne skupštine Narodne Republike Srbije. U ekspoziciji je istaknuo da sa »folksdojčerima u Jugoslaviji treba jednm za uvek prečistiti račune« i da »državu treba očistiti od manjina«. »Pored čišćenja od strane vojske u toku operacije, treba primeniti i druga sredstva, da bi se narodne manjine prisilile na iseljavanje. Pre svega, zbog njihovog držanja u ovom ratu, treba im oduzeti sva manjinska prava. Nemilosrdno treba staviti pred ratni sud sve one članove narodnih manjina, koji su se stavili na bilo koji način u službu okupatorima. Za njih treba stvoriti koncentracione logore, njihova imanja zapleniti, a porodice im isto poslati u logore, pa prvom prilikom prebaciti u njihove nacionalne države.«⁹ Od 1944. do 1948. kroz komunističke logore u Jugoslaviji prošlo je oko 100000 Nijemaca. Uzimajući u obzir istraživanja Bogoljuba Kočovića i Vladimira Žerjavića i Bonsku dokumentaciju možemo zaključiti da je od predratnih 550000 Nijemaca, koliko ih je živjelo u Kraljevini Jugoslaviji, iz Jugoslavije istjerano oko 320000 Nijemaca, kao ratnih žrtava umrlo je i izginulo oko 30000, u logorima, likvidacijama, internaciji u SSSR-u nakon Drugog svjetskog rata ubijeno je još oko 70000 Nijemaca iz Jugoslavije, pa se procjenjuje da je u Jugoslaviji ostalo do popisa 1948. godine oko 130000 Nijemaca, od kojih se svega 55000 deklariralo kao Nijemci ili Austrijanci.¹⁰ Između 1944. i 1948. na području Jugoslavije bilo je oko 195000 folksdojčera, prema podacima koje su prikupili njemački istraživači, a oko 170000 ih je prošlo neku vrstu internacije u logorima.¹¹ Prema istraživanjima njemačkih povjesničara do sada je poimenično identificirano oko 70% žrtava takvih logora (njih 48687), a od posljedica zlostavljanja, zime, gladi i bolesti je prema podatku Vladimira Geigera umrlo između 50000 i 60000 folksdojčera.¹² Na području Hrvatske kao pripadnici njemačke narodnosne skupine deklariralo se 1948. godine 10144 osobe. Između 1950. i 1977. iz Jugoslavije se trajno odselilo još oko 85860 Nijemaca, pa ih se od 40000 svega oko 10000 izjasnilo kao Nijemci ili Austrijanci u popisu 1981. godine. Najveći val iseljavanja Nijemaca zabilježen je 1955.

---

⁶ V. Geiger, *Nestanak folksdojčera*, Zagreb 1997, 31.

⁷ A. Laušić, »Iz povijesti folksdojčera i njihova egzodusa na tlu Jugoslavije« u: *Migracijske teme*, god. 7 (1991), sv. 2, 188, 190.

⁸ Iz telefonskog imenika iz 1945. godine moguće je vidjeti koliko je malo obrtnika ostalo na zagrebačkom području nakon dolaska partizana. O tome je pisala dr. Mira Kolar-Dimitrijević koja je pobrojala sve one obrtnike i trgovce za koje je smatrala da su Nijemci. (M. Kolar-Dimitrijević, »Doprinos Nijemaca i Austrijanaca obrtništvu Zagreba do 1945. godine« u: *Povijesne zaobilaznice, Nijemci i Austrijanci u Hrvatskoj*, Zagreb 2009, 59-61).

⁹ G. Beus Richemberg, *Nijemci, Austrijanci i Hrvati I., Prilozi za povijest njemačko-austrijske nacionalne manjine u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini*, Zagreb-Sarajevo 2010, 189.

¹⁰ B. Kočović, *Žrtve drugog svjetskog rata u Jugoslaviji*, Sarajevo 1990; V. Žerjavić, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1989. Problem deklariranja Nijemaca postojao je sve do 1948. kada su po prvi put popisivani po narodnosti, a ne po materinjem jeziku (kao prije). Prema materinjem jeziku uz Nijemce su se i svi Austrijanci izjasnili kao govornici njemačkog jezika, ali i mnogi Židovi primjerice. (T. Hengl, »Njemačka etnička skupina/zajednica u Hrvatskoj prema popisima stanovništva 1880. – 2001.«, *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice*, Osijek 2004, 219- 225.)

¹¹ V. Geiger, »Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata 1945. – 1947.« u: *Časopis za suvremenu povijest*, god. 38 /2006), br. 3, 1085.

¹² V. Geiger, »Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata 1945. – 1947.« u: *Časopis za suvremenu povijest*, god. 38 /2006), br. 3, 1085.

(11839 Nijemaca).¹³ U Hrvatskoj se 1991. Nijemcima deklariralo 2635 osoba, a Austrijancima 214 osoba. U odnosu na 1940. godine, broj Nijemaca u Hrvatskoj smanjio se 60 puta. Razlog istjerivanja Nijemaca iz Jugoslavije zasigurno ne leži samo u činjenici da su ih jugoslavenske vlasti nakon Drugog svjetskog rata optuživale za suradnju s okupatorima, već i u činjenici da se uglavnom radilo o bogatom sloju stanovništva. Padanje broja pripadnika austrijske ili njemačke nacionalne manjine bilo je usporedno sa zatvaranjem njihovih institucija (nacionalnih i kulturnih). Isto je tako i evangelička crkva, koja je zbog najvećeg broja vjernika iz njemačke i austrijske narodnosne skupine smatrana u socijalističkoj Jugoslaviji njemačkom crkvom, ostala bez svoje nekadašnje imovine. Evangelički biskup Philipp Popp osuđen je na smrt u lipnju 1945. godine.¹⁴ Njemačka vojna groblja nakon rata su uništena kao groblja na kojima su pokopani okupatorski vojnici.¹⁵ Budući da su za Nijemce i Austrijance u socijalističkoj Jugoslaviji postojala svega dva rješenja – asimilirati se ili se iseliti, većina ih je birala ovo drugo rješenje. U socijalističkoj Jugoslaviji Nijemci nikada nisu dobili svoju školu ili svoje kulturne institucije.¹⁶ Nijemci i Austrijanci su dakle, u novoj državi potpali pod kolektivnu odgovornost te je nad njima učinjeno etničko čišćenje.

U Drugom svjetskom ratu mnogobrojni Ukrajinci i Rusini su sudjelovali na strani narodnooslobodilačke vojske (njih oko 4000, što je oko 10% ukupne rusinsko-ukrajinske populacije bivše Jugoslavije)¹⁷. Samo u jednom danu, na Duhove potkraj svibnja 1944. iz sela Petrovci, na znak zvona otišlo je 127 Petrovčana (Rusina) u partizane. U Posavskom narodnooslobodilačkom odredu VI. slavonskog korpusa djelovala je od 1943. i posebna ukrajinska četa kroz koju je prošlo i oko stotinjak boraca iz Ukrajine. Od kolovoza 1944. u XVIII. srednjobosanskoj brigadi djelovao je i poseban Poljsko-ukrajinski bataljun¹⁸ Ipak, jedan dio Ukrajinaca je nakon Drugog svjetskog rata optužen za suradnju s okupatorima i njihovim pomagačima. Tijekom 1942. uz pomoć talijanskih vojnih instruktora ustrojena je Ukrajinska legija koja je brojila oko 500 vojnika, a u siječnju 1945. prebačena je na područje Jugoslavije divizija sičoviih strijelaca Halčina koja je zajedno s kozačkom divizijom generala Škura sudjelovala u borbama protiv partizana.¹⁹ Stoga dio Ukrajinaca nakon Drugog svjetskog rata odlazi u emigraciju (koja je samo u manjem dijelu političkog, a u najvećem dijelu ekonomskog karaktera), a drugi dio se seli iz zabačenih sela sjeverne Bosne u veće gradove Hrvatske. Ukrajinci i Rusini u socijalističkoj Jugoslaviji organiziraju Savez Ukrajinaca i Rusina koji djeluje od 1968. godine u Vukovaru te kulturno-prosvjetna društva u Rijeci, Zagrebu, Lipovljanima, Šumeći, Kaniži, Slavanskom Brodu, Petrovcima, Osijeku,

---

¹³ Precizne podatke o stradanju Nijemaca na prostoru Jugoslavije iznosi: V. Geiger, *Nestanak folksdojčera*, Zagreb 1997, 32-33.

¹⁴ Od rujna 1917. godine Popp je u Zagrebu evangelički svećenik. Biskupom Njemačke evangeličke zemaljske crkve augsburške vjeroispovijesti u Kraljevini Jugoslaviji izabran je u rujnu 1931. Popp je bio vrlo aktivan i u Kulturbundu, a u ožujku 1940. imenovan je kao Nijemac senatorom u tadašnjoj jugoslavenskoj Skupštini. U Zagrebu je njegovim nastojanjem otvorena i Njemačka gimnazija. Popp je u vrijeme NDH preuzeo rukovođenje novoformirane Njemačke evangeličke crkve u NDH. Biskupsku službu je obnašao do 1945, a potom je uhapšen pod optužbom da je surađivao s njemačkim okupacijskim snagama i vlastima NDH. U sudskom procesu je osuđen na smrt strijeljanjem. (V. Geiger, »Sudski procesi u Hrvatskoj 1945. godine. Smrtna presuda evangeličkom biskupu dr. Philippu Poppu« u: *Časopis za suvremenu povijest*, god. 27, br. 1, Zagreb 1995, 157-166; V. Geiger, *Nestanak folksdojčera*, Zagreb 1997, 103-115).

¹⁵ V. Geiger, *Nestanak folksdojčera*, Zagreb 1997, 67-68.

¹⁶ V. Geiger, »Nijemci u Hrvatskoj od kraja Drugog svjetskog rata do danas« u: *Nijemci u Hrvatskoj jučer i danas*, Zagreb 1994, 122.

¹⁷ M.S.Kameneckij, »Ukrajinci u južnoslavenskim državama« u: *Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991.- 1995.)*, Zagreb 1995, 22; V. Kostelnik, *Rusini i Ukrajinci u narodnooslobodilačkoj borbi i Socijalističkoj revoluciji naroda i narodnosti Jugoslavije: 1941. – 1945.*, Vukovar 1987.

¹⁸ M. Kiš, »Republika Hrvatska i hrvatski Rusini i Ukrajinci i danas se bore protiv fašizma« u: *Bilo je časno služiti Hrvatskoj, njezinom narodu i nacionalnim manjinama*, Vukovar 2008, 33.

¹⁹ M.S.Kameneckij, »Ukrajinci u južnoslavenskim državama« u: *Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991.- 1995.)*, Zagreb 1995, 23.

Vinkovcima i Vukovaru. Ukrajinci su na području Vukovara, Novske i Slavenskog Broda činili značajnu nacionalnu manjinu, a Rusini na području Vukovara.

U vrijeme Drugog svjetskog rata Česi su masovno pristajali uz partizane. Bataljun za Čehe i Slovake dobio je ime *Jan Žižka* i formiran je u selu Cikote na Psunju u svibnju 1943. Bataljun je kasnije prerastao u brigadu. Nakon Drugog svjetskog rata *Savez Čeha Jugoslavije* na sastanku održanom 16. prosinca 1945. isticao je kako je češka manjina, gledano u postocima, dala najveći broj boraca za Titovu vojsku, odnosno da je u partizanima bilo 6500 jugoslavenskih Čeha, odnosno njih 12,5%, tvrdeći da je njih 2000 poginulo.²⁰ Čehoslovačka i Jugoslavija nakon Drugog svjetskog rata razvijaju dobre odnose. Ugovor o prijateljstvu između dvije zemlje potpisan je 1946. godine u Beogradu. U vrijeme nakon Drugog svjetskog rata postojala je intenzivna, tradicionalna izmjena studenata između Čehoslovačke i Jugoslavije, a Jugoslavija se ugledala u industrijaliziranu Čehoslovačku. Komunistička partija Jugoslavije nije imala veliku potporu od strane manjina. Tako je u KPJ s područja Hrvatske iz redova češke i slovačke nacionalne manjine bilo svega 360 Čeha i 64 Slovaka u godini 1948. Na sletu Čeha i Slovaka u Daruvaru sudjelovao je 1945. godine Dušan Čalić koji je ondje izjavio kako su Česi i Slovaci »zaslužili pravo na život u bratstvu, ljubavi i jedinstvu u novoj državi zahvaljujući brojnim partizanskim žrtvama koje su dali u narodnooslobodilačkom ratu«. ²¹ Takav je bio i stav jugoslavenskih vlasti prema Česima i Slovacima. Česi su odmah nakon Drugog svjetskog rata obnovili djelatnost svojih društava u Hrvatskoj.²² Odmah nakon uspostave Jugoslavije ponovo su pokrenuti časopisi *Jednota* i *Detsky kotek* (Dječji kutić). Kao i kod Poljaka, Ukrajinaca i Rusa, i kod Čeha i Slovaka dolazi do iseljavanja u njihovu matičnu državu. Želja i otvorena politika Čehoslovačke nakon Drugog svjetskog rata bila je da se stvori nacionalna država, što je podrazumijevalo iseljavanje Mađara i Nijemaca, a useljavanje Čeha i Slovaka iz inozemstva. Jedan dio Slovaka i Čeha nije imao regulirano jugoslavensko državljanstvo. Navodno se čak 16730 Čeha i Slovaka željelo iseliti iz Hrvatske u Čehoslovačku (što je bilo gotovo 50% češke i slovačke manjinske populacije).²³ Međutim, čehoslovački podaci govore da je iz Jugoslavije iselilo odmah nakon rata svega 5200 Čeha i Slovaka. Naime, razlog tako malom broju iseljenika bio je nereguliran status njihove imovine koju je država željela zadržati bez naknade.²⁴ Takvo stanje traje do 1948. godine, kada je Jugoslavija izbačena iz komunističkog bloka nakon sukoba sa Staljinom. Dakako, to je značilo i pogoršanje položaja pripadnika češke i slovačke nacionalne manjine koji su sada bili pod konstantnim podozrenjem lokalnih organa vlasti. Nakon 1948. godine dolazi do prekida odnosa s matičnom zemljom. Nakon Staljinove smrti i dolaska Hruščova na vlast dolazi do

---

²⁰ S. Selinić, »Česi i Slovaci u Hrvatskoj i Srbiji 1945. – 1948./9. – prve godine iskustva s komunističkom Jugoslavijom« u: *Časopis za suvremenu povijest*, 2010, br. 2, 415.

²¹ S. Selinić, »Česi i Slovaci u Hrvatskoj i Srbiji 1945. – 1948./9. – prve godine iskustva s komunističkom Jugoslavijom« u: *Časopis za suvremenu povijest*, 2010, br. 2, 417.

²² O djelatnosti čeških društava nakon Drugog svjetskog rata vidi u: M. Lipovac, F. Vondraček, *Česi Zagrebu – Zagreb Česima*, Zagreb 2009, 215-220. Veliku pomoć *Besedi* daje *Savez Čeha i Slovaka* iz Daruvara koji se od 1948. godine naziva *Čehoslovački savez*. Za razliku od perioda između dva svjetska rata, kada su na čelu čeških društava u Zagrebu bili uglavnom češki državljani, nakon Drugog svjetskog rata na ta mjesta dolaze Česi iz Daruvara.

²³ S. Selinić, »Česi i Slovaci u Hrvatskoj i Srbiji 1945. – 1948./9. – prve godine iskustva s komunističkom Jugoslavijom« u: *Časopis za suvremenu povijest*, 2010, br. 2, 423; A. Matušek, »Poslijeratna suradnja Saveza Čeha i Slovaka u SR Hrvatskoj sa Čehoslovačkom« u: *Migracijske teme*, god. 5 (1989), br. 1, 68-70.

²⁴ S. Selinić, »Česi i Slovaci u Hrvatskoj i Srbiji 1945. – 1948./9. – prve godine iskustva s komunističkom Jugoslavijom« u: *Časopis za suvremenu povijest*, 2010, br. 2, 425. Iseljavanje u Čehoslovačku bilo je vidljivo i na primjeru Zagreba. U Zagrebu je 1931. bilo 2136 Čeha, 1961. 1593, 1971. 1315, a 1991. 1175. Česi su početkom dvadesetog stoljeća činili 1,5% stanovništva grada, a krajem stoljeća taj je postotak pao na između 0,1 i 0,2%. Mnoge su se češke obitelji u miješanim brakovima pohrvatile. Češka kolonija u Zagrebu najviše se uspjela održati zahvaljujući Česima iz Daruvara koji su se počeli uvelike naseljavati u Zagreb nakon Drugog svjetskog rata.

ponovne uspostave bilateralnih odnosa između Čehoslovačke i Jugoslavije. Česi su u Jugoslaviji bili pretežno nastanjeni na području Hrvatske (u 75% slučajeva), a najviše Čeha je bilo na području općina Daruvar, Grubišno Polje, Pakrac, Slavonska Požega, Novska, Vrbovec, Bjelovar i Garešnica.²⁵ Čini se, da su se hrvatski Česi u poslijeratnom periodu asimilirali s većinskim narodom i umnogome izgubili vlastiti identitet.²⁶ Interesantan je iskaz jednog pripadnika češke nacionalne manjine iz Zagreba o položaju Čeha u Jugoslaviji: »U socijalizmu su se u Daruvaru izvodile operete na češkom, postojao je kompletni orkestar *Češke besede* s klavirom, gudačima, puhačima. U Daruvaru, za razliku od Zagreba, mi smo bili predvodnici kulturnog i društvenog života grada. No, u socijalizmu su postojale određene stege. U stvari je manjinski život bio drugačije organiziran. Sve je bilo više centralizirano i nadgledano. Financijska sredstva su stizala odgore preko Saveza Čeha.... Dakle, ne bismo mogli reći da u starom sistemu nismo mogli ostvarivati svoja prava, no sada je sve mnogo liberarnije, otvorenije, i ljudi se osjećaju više kao aktivni članovi našeg nacionalnog korpusa. Ja sam sa dvije i pol godine krenuo u češki vrtić koji je tada bio jedini vrtić u gradu. Zbog toga su u taj vrtić išli i Hrvati, Srbi, pa i Mađari koji su učili češki. Sve je to omogućavalo jedno bolje razumijevanje već od najranijeg djetinjstva. Djeca su se zbližavala i bolje razumijevala već od najranije dobi, pa mislim da je zbog toga i intenzitet ratnih sukoba u Daruvaru bio manji nego drugdje.«²⁷

Do prije petnaestak godina bilo je zapravo u potpunosti nepoznata tema pitanje iseljenih Mađara na području Baranje, istočne Slavonije i bjelovarskog područja. U proljeće 1944. partizani su započeli masovnu mobilizaciju u svoje redove, ali Mađari u svojim selima uglavnom nisu pristajali da budu mobilizirani. Na primjeru iz bjelovarskog kraja pokušat ću objasniti odnos partizana i budućih jugoslavenskih vlasti prema Mađarima krajem Drugog svjetskog rata. Godine 1944. u okolici Bjelovara formirani mađarski bataljon Šandor Pötefi sukobio se s Nijemcima u Pisanici u kojoj su bili nastanjeni i Mađari, pa je ovaj sukob protumačen kod Mađara kao stvaranje antagonizama između Mađara u Pisanici i Mađara partizana. Partizani su 1944. zaprijetili Mađarima sela Babinac, Bedenik i Velika Pisanica kraj Bjelovara da će svi oni koji ne pristupe partizanskim jedinicama ili čiji članovi obitelji ne pristupe partizanima, biti protjerani. Budući da mnogi Mađari nisu željeli biti mobilizirani, podnijeli su molbu za iseljenje. Jedan dio Mađara koji nisu željeli pristupiti u jedinice NOV-e nisu željeli iseliti, već su nudili još veću logističku pomoć partizanima. Međutim, kod partizana je prevladalo mišljenje da Mađare koji ne žele pristupiti NOV-i treba svejedno protjerati, jer bi popuštanje koje bi eventualno pokazali prema njima imalo za posljedicu dezerterstvo kod Srba i Hrvata koji su uključeni u partizane. Mađari su mogli napustiti svoje domove i iseliti se, ali nisu smjeli ništa ponijeti sa sobom. Stoga su brojni Mađari koji su podnijeli molbe za iseljavanje oklijevali da to učine. Iz popisa onih koji su iselili iz Velike Pisanice, Lasovca i Bedenika vidljivo je da niti jedan seljak koji je iselio nije imao manje od 15 jutara zemlje. U kasnijem razdoblju dolazi do alternativnog rješenja, u kojem se Mađarima nudi ili da odu u radne logore ili da pristupe NOV-i. U Mađarsku su mogle prijeći samo obitelji, ali ne i radno sposobni muškarci između 16 i 50 godina. Obitelji su tako radije birale da ostanu zajedno, pa makar to značilo odlazak njihovih muškaraca u vojsku. Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije 21. studenoga 1944. donijelo je odluku o konfiskaciji svih imanja Nijemaca, ali se to automatski protezalo i na Mađare, dakako uz nešto mekaniji odnos. Na sastanku Okružnoga komiteta KPH Bjelovar 21. prosinca 1944. zaključeno je da treba seliti obitelji onih pojedinaca koji su već iselili u Mađarsku u vrijeme kada im je to bilo

²⁵ M. Domini, »Hrvatska: Česi, Mađari, Romi, Rusini, Slovaci, Talijani, Ukrajinci« u: *Manjine u alpsko-jadranskom prostoru*, Zagreb 1990, 94.

²⁶ A. Matušek, »Poslijeratna suradnja Saveza Čeha i Slovaka u SR Hrvatskoj sa Čehoslovačkom« u: *Migracijske teme*, god. 5 (1989), br. 1, 67-80.

²⁷ Intervju s predstavnicima češke nacionalne manjine u Zagrebu, 3. svibnja 2009., Jaroslav Kubiček.

dopušteno. Nakon Drugog svjetskog rata broj Mađara na području bjelovarskog kraja pao je s 9019 (1910. godine) na 615 (1991.).²⁸ Točne brojke o broju iseljenih Mađara s teritorija današnje Republike Hrvatske nemamo, ali popisi stanovništva iz predratnih i poslijeratnih godina govore o masovnosti te pojave.

Prvi poslijeratni popis stanovništva iz 1948. pokazuje da se značajno smanjio broj Roma u Hrvatskoj (na svega 405)²⁹. Naime, u Drugom svjetskom ratu vlasti NDH su masovno likvidirale romske zajednice i tijekom ljeta 1942. sve ih pobijali u logoru Jasenovac. Narcisa Lengel Krizman došla je do brojke od 8570 romskih žrtava u logoru Jasenovac.³⁰ Prema Vladimiru Žerjaviću na području NDH stradalo je oko 17000 Roma.³¹ Ni nakon Drugog svjetskog rata, brojni pokušaji da se Romi stabiliziraju i integriraju u većinsko stanovništvo nisu uspjeli. Kao i prije Drugog svjetskog rata, u višeetničkim naseljima, Rome od njihovih neromskih susjeda odvaja neka fizička zapreka (rijeka, potok, željeznička pruga). Socijalističko društvo Rome je označavalo kao podkastu, parije ili nedodirljive. Bili su siromašni i diskriminirani, ali su živjeli u svojim tradicionalnim zajednicama i obavljali socioekonomske funkcije koje su bile nužne za društveno funkcioniranje. Socijalizam je želio integrirati Rome u društvo, ali ostavljajući ih dalje na dnu društvene ljestvice. Provodeći ispitivanja u Baranji, Međimurju i Podravini, ustanovio sam da većina Roma smatra da im je položaj u bivšoj Jugoslaviji bio znatno povoljniji od današnjeg položaja u samostalnoj Hrvatskoj. Ono što su Romi cijenili u Jugoslaviji bila je činjenica da su mogli raditi i svojim radom osigurati život svojim obiteljima, dok su današnje generacije Roma uglavnom u najvećem postotku socijalni slučajevi. Najveći broj Roma u Hrvatskoj je u socijalističkom razdoblju živio u Zagrebu, Međimurju, Baranji i nekim dijelovima Slavonije. Međutim, karakteristično je za Rome da je njihov broj značajno oscilirao u popisnim razdobljima što je u najvećoj mjeri ovisilo o identifikaciji s vlastitim etničkim podrijetlom.

Od čitave jugoslavenske židovske populacije oko 80% je izgubilo život u holokaustu. Nakon Drugog svjetskog rata, od preživjelih 2300 zagrebačkih Židova, između 1948. i 1952. godine oko 1000 ih je odselilo u Palestinu. Komunisti u Hrvatskoj smatrali su Židove buržujima, te tako automatski i klasnim neprijateljima, pa su se tako prema njima i ponašali. Imovina im je bila oteta, a njihov stil građanskog života činio se komunistima subverzivnim.³² Prema podacima židovskih općina iz Jugoslavije se iselilo 7739 Židova u Izrael.³³ Jedan dio zagrebačkih Židova odlučio se asimilirati s većinskim narodom, a nešto više od 1000 ih je ostalo u Židovskoj općini Zagreb. U prvom poslijeratnom popisu stanovništva Jugoslavije 1948. bila su popisana 6853 Židova, a u to vrijeme bila su 11934 člana židovskih općina. Jedan dio Židova iskazao se u popisu 1948. godine kao Srbi, Hrvati ili Mađari.³⁴

---

²⁸ Svi podaci u ovom dijelu teksta koji govori o Mađarima preuzeti su od M. Kolar-Dimitrijević, Istjerivanje Mađara iz okolice Bjelovara 1944. godine u: *Časopis za suvremenu povijest*, god 27 (1995), br. 1, 125-136.

²⁹ Kasniji popisi stanovništva pokazali su porast Roma. Tako ih je 1953. popisano 1261, a 1961. 313. Romi su 1961. u međimurskim naseljima Pribislavcu, Trnovcu i Orehovici popisani kao Rumunji. 1971. u Hrvatskoj je 1257 Roma, 1981. 3858, a 1991. 6695, a 2001. 9463. (N. Pokos, »Demografska analiza Roma na temelju statističkih podataka« u: *Kako žive Hrvatski Romi*, Zagreb 2005, 37-38.)

³⁰ Narcisa Lengel-Krizman, *Genocid nad Romima, Jasenovac 1942.*, Jasenovac-Zagreb 2003.

³¹ Na području čitave Europe ubijeno je oko 240000 Roma u Drugom svjetskom ratu. V. Žerjavić, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1989, 101.

³² A. Feldman, »Židovi u Kraljevini Jugoslaviji« u: *Dijalozi povjesničara/istoričara*, sv. 2, Zagreb 2000, 459.

³³ M. Švob, C. Brčić, S. Podgorelec, »Židovi u Hrvatskoj s posebnim osvrtom na grad Zagreb« u: *Migracijske teme*, god. 10 (1994), br. 1, 68.

³⁴ Prema istraživanjima koja je proveo Savez jevrejskih opština u Jugoslaviji od 4702 anketirana Židova svega ih je 33,7% bilo u radnom odnosu. Među njima je 13,4% liječnika i drugog zdravstvenog osoblja, 12% profesora i učitelja, 6% fizičara, kemičara i matematičara, 6,1% trgovaca, 3,9% inženjera i arhitekata, 2,8% umjetnika. M. Švob, C. Brčić, S. Podgorelec, »Židovi u Hrvatskoj s posebnim osvrtom na grad Zagreb« u: *Migracijske teme*, god. 10 (1994), br. 1, 66.

Talijani u Jugoslaviji nisu bili u mnogo boljem položaju od Nijemaca. Zločini partizana nad Talijanima započeli su 1943. godine, oko dva mjeseca prije kapitulacije Italije. Prvi koji su napustili Istru bili su oni koji su se tijekom fašističke vlasti kompromitirali na neki način. U rujnu 1943. masovno su hapšeni fašisti, ali i potpuno nedužni ljudi. Uhapšeni su odvođeni u Pazin, i prije dolaska njemačke vojske uglavnom osuđivani na smrt (iako je bilo i oslobađajućih presuda). Mnogi su ubijani i bez presuda te su bacani u kraške jame (foibe). Sličan obrazac se ponovio i u svibnju 1945., kada je u nekoliko desetaka kraških jama na području hrvatskog dijela Istre bačen velik broj Talijana. Navedeni pojam *foibe* ušao je u politički diskurs u Italiji u ljeto 1945. godine kada se u talijanskom tisku počelo pisati o jamama u koje su bacani Talijani u Istri. Međutim, naziv *foibe* označava i sve one ostale oblike lišavanja života koje je primjenjivala jugoslavenska strana. Prema rezultatima istraživanja koja nisu konačna broj osoba koje su izgubile život u periodu od 1943. do 1945. iznosi između 4000 i 6000 ljudi, iako ima i većih procjena. Ove se procjene odnose na područje čitave Istre i Trsta u kojima je operirala Jugoslavenska armija 1945. godine. Iako se službeno zastupao obrazac *fratellanze* (*bratstva*), godine 1945. i talijanski komunisti su se razočarali u novoj državi. To jasno pokazuje jedan događaj iz Rovinja koji se zbio 31. svibnja 1945. Rovinj je za razliku od ostalih istarskih gradova imao jaku komunističku organizaciju. Miting koji je trebao slaviti komunizam u Rovinju pretvorio se u protest rovinjskih Talijana izazvan događajima nacionalne neravnopravnosti. Povod je bio novačenje rovinjskih mladića u Jugoslavensku armiju i činjenica da su se okupljenima na mitingu vlastodršci obratili na hrvatskom jeziku, a prevoditelji nisu bili prisutni.³⁵ Uz žrtve foiba, u jugoslavensko-talijanskim odnosima pojavio se kao velik problem i pitanje esula. Italija je sa silama pobjednicama potpisala sporazum u Parizu 1947. kojim je potvrđeno da se predratni talijanski teritoriji u Dalmaciji, Rijeci i kvarnerski otoci te veći dio Istre pripajaju Jugoslaviji. Sporni su ostali Trst sa zaleđem, Koper i sjeverozapadni dio Istre (Buje i okolica). Tada je osnovan Slobodni Teritorij Trsta, a područje je podijeljeno na Zonu A i Zonu B. Nakon obnavljanja odnosa sa zapadom na konferenciji u Londonu u proljeće 1952. vlade SAD-a i Velike Britanije su zaključile da se uprava u Zoni A preda Italiji. Međutim, tek u listopadu 1954. je potpisan sporazum kojim je Zona B i jedan manji dio Zone A pripao Jugoslaviji, a Trst sa zaleđem Italiji. Tada je povučena talijansko-jugoslavenska granica u Istri koja je postala trajna tek Osimskim sporazumom 1975. godine. Tijekom čitavog perioda između 1945. i 1956. bilo je u tijeku masovno iseljavanje Talijana iz Istre. Postotak iseljenih iz većih gradova iznosio je između 80 i 99% stanovništva. Iseljavali su se ne samo Talijani, već i Hrvati i Slovenci, a iseljavanja nisu išla samo u smjeru Italije, već i u Sjevernu Ameriku i u Australiju. Iseljavanja su bila potaknuta postupcima jugoslavenskih vlasti i tajne policije, revolucionarnim mjerama na svim poljima društvenog života i pozivima za iseljavanje koji su stizali iz Italije. Teret fašističkog perioda bio je izuzetno težak za Talijane, budući da su iseljenici u Jugoslaviji, ali i u lijevim krugovima u Italiji nazivani fašistima i kolaboracionistima. Pariškim mirovnim sporazumom omogućeno je talijanskom stanovništvu u Istri optiranje, tj. pravo izbora između jugoslavenskog državljanstva i ostanka ili zadržavanja talijanskog državljanstva i odlaska u Italiju. Prema izvorima hrvatskih službi unutarnjih poslova, temeljem te odredbe iselilo se iz Hrvatske krajem četrdesetih i početkom pedesetih oko 156000 optanata. O broju iseljenika postoje različite procjene. U Italiji se najčešće govori o 350000 iseljenika, a hrvatska demografska istraživanja pokazuju da ih je moglo biti između 220000 i 250000, odnosno 188000 s područja koja su pripadala Hrvatskoj. Te su brojke bliske podacima talijanskih tijela za zbrinjavanje izbjeglica koja su popisala 201440 imena, a procijenila su da je to oko 80%

---

³⁵ D. Dukovski, »Egzodus talijanskog stanovništva iz Istre 1945. – 1956.« u: *Časopis za suvremenu povijest*, god. 33, br. 3, 646-647.

iseljene populacije.³⁶ Iz Istre je prema izračunima Darka Dukovskog između 1945. i 1961. godine iselilo 143739 stanovnika. Činjenica jest, prema istraživanjima Darka Dukovskog, da je čak 45,6% esula pripadalo sloju seljaštva, 17,6% službenicima i rukovodiocima, 7,7% trgovcima i obrtnicima, 5,7% slobodnim profesijama i 23,4% starcima, umirovljenicima i nezaposlenima.³⁷ I danas je problem foiba i esula kamen spoticanja u odnosima Italije i Hrvatske.³⁸

Iz svega navedenog vidljivo je da je položaj narodnosti u Jugoslaviji bio relativno dobro zakonski reguliran i da je nacionalnim manjinama pružao relativno veliku slobodu i različite mogućnosti ostvarivanja vlastitog nacionalnog identiteta. Međutim, treba svakako istaknuti da su pojedine nacionalne manjine bile u boljem položaju od drugih. Zakoni koji su bili dobro postavljeni, ponegdje i prema nekima u praksi nisu zaživjeli. Nijemci su se u socijalističkoj Jugoslaviji pretvorili iz najveće nacionalne manjine u minornu zajednicu koja niti u jednom mjestu nije predstavljala ni relativnu većinu stanovnika. Štoviše, njima i Austrijancima nije bilo omogućeno ni nacionalno organiziranje u bilo kakvu udrugu, a odnos javnosti prema njima bio je u svakom pogledu negativan. Mnogo govori i činjenica da nakon uspostave međudržavnih odnosa Njemačke (BDR-a) i Jugoslavije nije potegnuto pitanje folksdojčera u Jugoslaviji i njihova egzodusa. Talijani su u velikom broju napustili područje Zadra, Rijeke, kvarnerskih otoka i Istre, a na njihova mjesta doselili su novi stanovnici. Ta su napuštanja, osobito u Istri, uslijedila nakon krize krajem četrdesetih i početkom pedesetih godina, kada su se krojile granice između Jugoslavije i Italije. Iz uspoređivanja popisa vidljivo je da su i pojedine brojčano male narodnosti napuštale Hrvatsku i Jugoslaviju nakon krize Informbiroa 1948. Tako je u popisu iz 1953. vidljivo smanjenje broja Bugara, Rumunja, Rusa i Rusina (Ukrajinaca), ali i Čeha i Slovaka. Mađari su također u velikom broju napuštali svoja domicilna područja, ali njihovo odlazanje je uglavnom bilo vezano uz događaje iz Drugog svjetskog rata. Broj Roma je uglavnom oscilirao, ali je sasvim sigurno na području Hrvatske u vrijeme socijalističke Jugoslavije bilo više Roma nego što su to popisi pokazivali. Romi su se vrlo često identificirali s jugoslavenskom nacijom, smatrajući da će tako biti sigurniji u ostvarivanju svojih zakonskih prava. Što se Židova tiče, zbog njihovog neriješenog statusa vjerske ili nacionalne manjine, njihov je broj konstantno opadao.

Dakako da nasilno iseljavanje i dobrovoljni odlasci nisu bili jedini razlog opadanja broja pripadnika nacionalnih manjina. Asimilacija, integracija i etnomimikrija su također razlozi smanjenja pripadnika narodnosti, ali su neke od tih pojava zasigurno potaknute represijama koje su jugoslavenske vlasti provodile prema određenim nacionalnim manjinama. Uz ovaj problem treba istaknuti da predstavnici narodnosti u državnim i lokalnim tijelima vlasti nisu bili izabrani od samih pripadnika narodnosti. Naime predstavnici narodnosti, koji su bili uistinu razmjerno zastupljeni putem Komisija za narodnosti u skupštinama općina i skupštinama zajednica općina te na republičkom nivou kroz Odbor za međunacionalne odnose Sabora SR Hrvatske, bili su birani na temelju vlastite afirmacije gdje žive, rade i djeluju.³⁹ Dakle, ni izabrani pripadnici narodnosti u pojedine organe lokalne ili državne vlasti nisu nužno morali zastupati interese vlastite narodnosti.

Etnička pripadnost	1948.*	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
--------------------	--------	-------	-------	-------	-------	-------

³⁶ M. Manin, *Istra na raskrižju, O povijesti migracija pučanstva Istre*, Zagreb 2010, 126-140; V. Žerjavić, »Doseljavanja i iseljavanja s područja Istre, Rijeke i Zadra u razdoblju 1910. – 1971«. u *Društvena istraživanja. Časopis za opća društvena pitanja*, Zagreb 1993, god 2, br. 6-7/4-5, 631-655; D. Dukovski, »Egzodus talijanskog stanovništva iz Istre 1945. – 1956. « u: *Časopis za suvremenu povijest*, god. 33, br. 3, 633-667.

³⁷ D. Dukovski, »Egzodus talijanskog stanovništva iz Istre 1945. – 1956. « u: *Časopis za suvremenu povijest*, god. 33, br. 3, 650.

³⁸ O tome vidi najbolje u : F. Dota, *Zaraćeno poraće, konfliktni i konkurentski narativi o stradanju i iseljavanju Talijana Istre*, Zagreb 2010.

³⁹ M. Domini, »Promjene u Hrvatskoj i položaj narodnosti« u: *Dumki z Dunavo*, br. 2 (1990), 60.

Hrvati	2975399	3128661	3339890	3513647	3454661	3736356
Crnogorci	2871	5175	7465	9706	9818	9724
Makedonci	1387	2414	4381	5625	5362	6280
Muslimani	1077	**	3113	18457	23740	43469
Slovinci	38734	43482	39103	32497	25136	22376
Srbi	543795	588756	624991	626789	531502	581663
Albanci	635	1001	2126	4175	6006	12032
Austrijanci	***	749	510	352	267	214
Bugari	637	464	593	676	441	458
Česi	28991	25967	23391	19001	15061	13086
Grci	***	105	140	93	100	281
Mađari	51399	47725	42347	35488	25439	22355
Nijemci	10144	11248	4214	2791	2175	2635
Poljaci	***	1575	1151	819	758	679
Romi	405	1261	313	1257	3858	6695
Rumunji	743	418	1053	792	609	810
Rusi	3210	2183	3311	1240	758	706
Rusini	6397	5980	6290	3728	3321	3253
Slovaci	10097	9570	8182	6482	6533	5606
Talijani	76093	37565	21103	17433	11661	21303
Turci	13	276	2710	221	279	320
Ukrajinci	****	****	****	2793	2515	2494
Vlasi	1	2	34	13	16	22
Židovi	***	413	406	2845	316	600
Ostali	27830	836	601	759	1553	3012
Nisu se izjasnili prema članku 170. ustava	-	826	1820	15798	17133	73376
Jugoslaveni	-	16964	15560	84118	379057	106041
Regionalna pripadnost	-	_***758	-	-	8657	45493
Nepoznato	***	2406	4898	18626	64737	62926
Ukupno	3779858*	3936022	4159696	4426221	4601469	4784265

*Godine 1948. na području kotara Buje nije obavljen popis stanovništva 15. ožujka, već samo popis potrošača 15. prosinca iste godine, i nije prikupljan podatak o nacionalnoj pripadnosti

**U rezultatima pojedinih popisa Muslimani su iskazivani kao neopredijeljeni muslimani (1948), Jugoslaveni neopredijeljeni (1953.), Muslimani (1961.), Muslimani u smislu narodnosti (1971., 1981., 1991.)

*** Uključeni u Ostale

**** Do popisa 1971. Ukrajinci su uključivani u Rusine

O položaju narodnosti u Jugoslaviji govori dosta i ova tablica koja pokazuje sastav funkcionera u saveznom tijelima, organizacijama i ustanovama 1969. godine⁴⁰.

Nacionalnost	Izborni dužnosnici	Dužnosnici uprave	Pravosudni organi	Radne organizacije koje pružaju usluge saveznom tijelima
Crnogorci	58	304	34	28
Hrvati	32	414	17	41
Makedonci	17	110	7	11
Slovinci	15	154	12	6
Srbi	492	3043	196	599
Albanci	2	7	1	1
Mađari	1	6	0	3

⁴⁰ Preuzeto iz: Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991.*, Zagreb 2006, 395.

Slovaci	1	0	0	1
Talijani	0	0	0	1
Turci	1	1	0	0
Židovi	4	8	1	1
Neopredjeljeni	31	179	3	11
Ostali	1	21	3	2

Zastupnici u Saboru SR Hrvatske, pripadnici narodnosti, 1987. godine⁴¹

	Ukupno	Vijeće udruženog rada	Vijeće mjesnih zajednica	Društveno-političko vijeće
SR Hrvatska	353	156	117	80
Crnogorci	1	0	0	1
Hrvati	283	129	93	61
Srbi	44	16	18	10
Česi	2	2	0	0
Mađari	2	0	0	2
Nisu se izjasnili	1	0	1	0
Izjasnili su se kao Jugoslaveni	20	9	5	6

Raspad Jugoslavije i nacionalne manjine

Raspad socijalizma najavljen je prvim višestranačkim izborima koji su u Hrvatskoj provedeni 1990. godine. Nacionalne manjine u Hrvatskoj⁴² u tome su se trenutku našle u vrlo nepovoljnom položaju. Posebno je bilo teško pripadnicima onih nacionalnih manjina koji su živjeli u područjima koja su bila etnički šarolika. Budući da su Mađari, Romi, Rusini i Slovaci činili panoptikum šarolikosti nacija istočne Slavonije, zapadnog Srijema i Baranje, a Česi, Ukrajinci i Talijani u zapadnoj Slavoniji, pripadnici svih ovih nacionalnih manjina našli su se doslovno između dvije vatre. Njihova opredjeljivanja uglavnom su bila individualne prirode. Tako su se oni koji su živjeli u susjedstvu s Hrvatima uglavnom opredjeljivali za samostalnu Hrvatsku, dok su oni koji su živjeli zajedno sa Srbima smatrali da je jedina opcija zajednička država Jugoslavija. Opredjeljivanje je znalo ovisiti i o vjerskoj pripadnosti. Tako su Romi u Baranji (koji su uglavnom pravoslavne vjeroispovjesti) ostajali uz Srbe, dok su rimokatolički Romi u Slavoniji i Međimurju pristajali uz Hrvate. Evangelici (Slovaci), kalvini (Mađari) i grkokatolici (Rusini i Ukrajinci) ostajali su u najvećem broju slučajeva uz Hrvate, iako je i to ponegdje ovisilo o načinu zauzimanja teritorija (recimo u Baranji najveći broj Mađara je ostao i tijekom okupacije). Narodnosti su nove demokratske procese u Hrvatskoj uglavnom dočekale politički nespремne. Tome su razlozi ležali u dugogodišnjem jednopartijskom uhodanom sistemu koji je umrtvio iskaz nacionalne pripadnosti kao političke kategorije i svaki iskorak u tome pravcu karakterizirao kao nacionalizam i nespремnost za integraciju u jugoslavensko društvo, ali i u nesnalaženju upravljačkog sloja narodnosti koji su godinama predstavljali pojedine etničke skupine, a koji u danom trenutku nisu mogli promijeniti političke programe. Kao još jedan razlog nesnalaženju, kako primjećuje Mirjana Domini, bio je i taj što su pojedine narodnosti, čija su centralna udruženja (koja su uglavnom bila kulturnog karaktera) bila smještena u susjednoj Vojvodini ili Srbiji (kao npr. Slovaci, Mađari, Rusini, Ukrajinci...), promatrale ponašanje matice u toj situaciji što je imalo utjecaja na rezultate izbora. U izbornu su kampanju narodnosti ušle s opredjeljenjem da je pripadnost

⁴¹ M. Domini, »Hrvatska: Česi, Mađari, Romi, Rusini, Slovaci, Talijani, Ukrajinci« u: *Manjine u alpsko-jadranskom prostoru*, Zagreb 1990, 99.

⁴² Pod pojmom nacionalne manjine danas su uz Čehe, Mađare, Slovake, Rusine, Talijane, Ukrajince i Rome uvršteni i Crnogorci, Makedonci, Muslimani (Bošnjaci), Slovenci i Srbi. U ovom radu obradio sam samo odnos narodnosti, odnosno nacionalnih manjina iz vremena Jugoslavije, prema stvaranju neovisne Hrvatske i raspadu Jugoslavije.

članstva bilo kojoj stranci njihovo privatno opredjeljenje i neotuđivo pravo, i s odlukom da se nacionalni savezi narodnosti neće pretvoriti u političke stranke (što je rezultiralo činjenicom da nije formirana niti jedna manjinska lista). Na nivou općina narodnosti su ostvarile na tim izborima relativno dobre rezultate, ali na nivou republike, rezultati su bili porazni. Tako su se Mađari, prvi put poslije Drugog svjetskog rata, našli bez svojih predstavnika, a Čehe je predstavljala Hrvatica koja je isticala da je ona zastupnik češke narodnosti.⁴³ Promatrajući pojedine primjere možemo zaključiti na koji su način narodnosti reagirale prilikom stvaranja neovisne Hrvatske i rata koji je uslijedio.

Prema popisu iz 1991. broj Rusina u Hrvatskoj iznosio je 3253. Rusini su kao kompaktna zajednica bili nastanjeni svega u dva naselja vukovarskog kraja: Mikluševci i Petrovci. Na primjeru sela Mikluševci vidljivo je na koji su način Rusini dočekali demokratske promjene i formiranje samostalne Hrvatske. Mikluševci su 1991. imali 648 stanovnika, od čega je bilo 521 Rusina, 73 Srba, 44 Hrvata, 2 Ukrajinca, 1 Nijemac i 7 neopredijeljenih. Selo je imalo nogometni klub *Rusin*, Dobrovoljno vatrogasno društvo, Aktiv žena, *KUD Joakim Govlja*, dječji vrtić, mjesnu zajednicu. Na izborima 1990. godine Eugen Hajduk je izabran u skupštinu općine Vukovar kao predstavnik SDP-a sela Mikluševci, no Hajduk je vrlo brzo podnio ostavku. Nakon toga su raspisani novi izbori u Mikluševcima. Pobjedio je Đuro Biki. Na referendumu za odcjepljenje Hrvatske od Jugoslavije u Mikluševcima se oko 70% ljudi izjasnilo za hrvatsku neovisnost. Jedan dio Rusina i Srbi su se izjasnili za ostanak u Jugoslaviji. Dana 15. travnja 1991. u Mikluševcima se osniva Hrvatska demokratska zajednica. U stranku se učlanilo oko 40 mještana. U svibnju su na području općine Vukovar postavljene prve barikade. U Mikluševcima je 12. lipnja sazvan zbor građana na kojem je donijeta odluka o čuvanju žitnih polja, u što se uključuju lovci i dragovoljci. Dana 30. srpnja 1991. izvršno vijeće općine Vukovar donosi naredbu po kojoj se za vrijeme zriobe i vršidbe mora dežurati. Na uključivanje u akciju pozivaju se lovci, vatrogasne jedinice i Civilna zaštita. Pojedinci su već u svibnju napustili selo. Među njima je bilo i Rusina. Prvi okršaj u blizini Mikluševaca dogodio se 30. srpnja 1991. U jednoj dolini između Orolika i Negoslavaca dočekani su rafalima iz vatrenog oružja djelatnici VUPIK-a. Dvojica djelatnika su ubijena, a dvojica su ranjena, dok je jedan uspio pobjeći u Svinjarevce i tražiti pomoć. U Mikluševce je tada došla televizija da snimi svjedoke toga događaja. Nekoliko dana kasnije počele su stizati telefonske prijetnje pojedincima iz Mikluševaca. Od 28. kolovoza 1991. Mikluševci su u potpunosti odsječeni od zapadnog dijela vukovarske općine. Jedan dio Rusina nisu željeli dežurati kao dio Civilne zaštite, baš kao i neki Srbi. Dana 28. kolovoza Novosadski korpus je zauzeo mađarsko selo Čakovce, naselje najbliže Mikluševcima. Jedan dio sela Mikluševaca pristaje uz JNA, a drugi dio sela uz neovisnu Hrvatsku. Rusini su najvećem broju pristali uz neovisnu Hrvatsku, dok su Srbi i jedan manji broj Rusina stajali uz JNA. O tome uz koga će tko od Rusina pristajati najviše je ovisilo da li je netko imao srpsku ili hrvatsku rodbinu. Dana 27. rujna 1991. izlaze posljednji Srbi iz sela, a na mjesto su pale prve granate. Nakon toga slijede dani granatiranja sela. Dana 4. listopada predstavnik sela Mikluševci, Đuro Biki, odlazi na pregovore u Čakovce. Biki nije želio predati naoružanje Novosadskom korpusu. Međutim, stanovnici Mikluševaca, u strahu da će selo u potpunosti stradati, inzistiraju da se naoružanje preda JNA u Čakovce. Dana 7. listopada jedan dio naoružanih predstavnika sela Mikluševci koji su se opredijelili za neovisnu Hrvatsku napuštaju selo, a u mjesto ulaze pripadnici JNA. Nakon zauzimanja Mikluševaca iz sela su se trebali iseliti svi oni koji su ostali, a bili su na strani HDZ-a (64 kuće ili više od 150 ljudi). Štab sela nakon zauzimanja od strane JNA vodili su lokalni Srbi i Rusini. Kuće Rusina koji se iseljavaju oduzete su u ime SAO istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema, a bila je namjera u njih naseliti Srbe iz Vukovara kojima su kuće uništene u ratu. Nakon ulaska JNA u

---

⁴³ M. Domini, »Promjene u Hrvatskoj i položaj narodnosti« u: *Dumki z Dunavo*, sv. 2 (1990), 61-62.

selu nije bilo struje, telefona ni vode. Dušanka Mišljenović iz sela izjavila je: »Ovi naši Rusini, znate, oni su kao suncokret. Došao Tuđman na vlast, oni svi za Tuđmana, jer Tuđman je poslao svoje delegate da im obeća zemlju i kuće, dat će im novu mehanizaciju, i oni svi uz Tuđmana. Kada je Tuđman propao, i dio njegove Hrvatske, oni sad svi za Jugoslaviju. Sada traže da ih vojska primi i da oni kažu kako oni nisu krivi, kako su lojalni građani ovoga sela. Kako koja vlast dođe, oni za nju. Samo, znate što, mi s takvima živit nećemo, ili oni ili mi. Kad mi Srbi idemo kroz selo, oni se podsmjehuju i okreću: ide Srbin ili Srpkinja. Mi to nećemo. Svi ogriješeni iz sela imaju da idu. Ili ćemo mi pozvati Gorana Hadžića da se postara za ovih 15 srpskih kuća, da nas iseli. ... Vojska ih moli 7 dana da predaju oružje, jer će vojska bombardirati selo. Kaže Joakim Ljekar mom mužu: neka poruše, njemu će Tuđman i Vatikan napraviti novu kuću. Šta sad njegov otac hoće, on tu nema šta da traži. Otišli mu i unuk i sinovi...«.

U siječnju 1992. poubijana je obitelj Holik u Mikluševcima, a 22. ožujka iseljeno je 114 Petrovčana Rusina iz Petrovaca. Nakon što je vlast preuzeo Unprofor, 18. svibnja 1992. iz Mikluševaca je istjerano još 102 ljudi. Koicidencija je da su na tom području bile snage ruskog bataljona Unprofora. Tek 1998. uslijedio je povratak u Mikluševce i Petrovce. U kućama izbjeglih Rusina nalazili su se tijekom perioda između 1993. i 1997. Srbi koji su bili protjerani iz područja Podravske Slatine, Slavonske Požege, Đakova, Pakraca, Vinkovaca, Bosanskog Broda, Orahovice, Karlovca, Slunja, Vukovara i Nove Gradiške. U 33 kuće bila je nastanjena 151 osoba.⁴⁴ U Domovinskom ratu Rusini i Ukrajinci su bili najzastupljenije nacionalne manjine u redovima Hrvatske vojske (njih 410 se nalazilo u Hrvatskoj vojsci). Oko 3,5% Ukrajinaca i Rusina u Hrvatskoj poginulo je u ratnim operacijama (kao civilne žrtve i kao vojne žrtve). U samom Vukovaru, za vrijeme opsade od 86 dana, poginulo je 132 Rusina i Ukrajinaca, ranjeno 270, a u srbijanske logore je odvedeno više od 300, prognano ih je 500, a izbjeglo oko 100. U selu Petrovci tijekom rata poginulo je 14 osoba, a u Mikluševcima 7 osoba.⁴⁵ Završetkom Domovinskog rata dolazi do prvih većih problema unutar rusinske zajednice. Mirnom reintegracijom počinje povratak Rusina koji su bili u izbjeglištvu. Kuće nisu zauzimate na silu, budući da su ih Srbi iz zapadne Slavonije koji su stanovali za vrijeme rata u njima uglavnom napustili prije povratka Rusina.⁴⁶ Tako su se stvorile dvije grupacije u Petrovcima i Mikluševcima. Jedni su bili oni koji su se vratili iz izbjeglištva i koji su smatrali da su oni koji su ostali surađivali sa Srbima, a druga je grupa onih koji su ostali i koji su svoje ostajanje morali pred svojim sunarodnjacima i susjedima opravdavati. Najčešće su to opravdavali time da su čuvali imovinu onih koji su otišli. Do potpunog izmirenja između ove dvije grupacije Rusina do današnjih dana nije došlo, iako zajednički rad u školi, crkvi i kulturno-umjetničkim društvima pokazuje da je većina ljudi barem načelno u dobrim odnosima.

Česi su u Hrvatskoj većinu činili u pojedinim naseljima u općini Grubišno Polje i u općini Daruvar. Na području Grubišnog Polja 1991. bila su 1953 Čeha (13,7%), a na daruvarskom području 5572 Čeha (18,51%). Na prvim višestranačkim izborima u svibnju 1990. na području Grubišnog Polja pobijedila je Stranka demokratskih promjena, tj. Savez komunista Hrvatske. Bez obzira na tu činjenicu, Srpska demokratska stranka provela je na grubišnopoljskom području 26. kolovoza 1990. referendum o srpskoj autonomiji. Najveći dio grubišnopoljskih Srba izjasnio se za autonomiju, čime je učinjen prvi korak za stvaranje SAO Zapadne Slavonije. Tadašnje općinsko rukovodstvo trudilo se da smiri tenzije koje su rasle na

⁴⁴ Đ. Biki, *Rusini Mikluševaca u Domovinskom ratu 1991.*, Vukovar 2007.

⁴⁵ M. Kiš, »Republika Hrvatska i hrvatski Rusini i Ukrajinci i danas se bore protiv fašizma« u: *Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991.- 1995.)*, Zagreb 1995, 18-19. Podrobni podaci po naseljima dani su u: G. Takač, »Stradanja Rusina i Ukrajinaca Republike Hrvatske u Domovinskom ratu« u: *Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991. – 1994.)*, Zagreb 1994, 22-24; Đ. Biki, *Mikluševci u Domovinskom ratu, 1991.*, Mikluševci 2007, tablice.

⁴⁶ M. Kiš, *Bilo je časno služiti Hrvatskoj, njezinom narodu i nacionalnim manjinama*, Vukovar 2008, 48-49.

grubišnopoljskom području između Srba i Hrvata. Međutim, u tome nije imalo većih uspjeha. Jedan dio Srba tada je napustio SDP i prešao u SDS. Od početka kolovoza 1991. proglašena je SAO Zapadna Slavonija, čijim je teritorijem postala i općina Grubišno Polje. Tih dana su i neki policijaci srpske nacionalnosti počeli napuštati svoja radna mjesta. Dana 9. kolovoza započinje rat na području Grubišnog Polja. Tada su mještani Velike i Male Peratovice balvanima zatvorili prolaz prema tim selima. Na to je područje vrlo brzo pristiglo i srpsko pravoslavno stanovništvo iz drugih dijelova grubišnopoljske općine. Srpsko je stanovništvo formiralo odrede i brigade koje su nosile imena partizanskih jedinica iz Drugog svjetskog rata. Dana 12. kolovoza HDZ u Grubišnom Polju izlazi iz dotada ilegalnog djelovanja. Tada je formirana hrvatska garda koja je brojala dvadesetak pripadnika. Već 17. kolovoza izvršen je prvi srpski napad na Grubišno Polje. Dana 19. kolovoza općinsko vodstvo je smijenjeno, a na čelo općine postavljen je Ivica Volf kao povjerenik Vlade Republike Hrvatske. Sljedećeg dana izvršen je napad na češko naselje Ivanovo Selo. Tom prilikom ubijena je Štefanija Kolar. Dana 24. kolovoza u Ivanovom Selu formiran je Krizni štab u kojem su bili uglavnom stanovnici češke nacionalnosti. U okolnim selima u to vrijeme vlast su uglavnom držali lokalni Srbi. Nakon tih prvih napada na češka sela u okolici Daruvara i Grubišnog Polja 25. kolovoza 1991. vodeći ljudi Saveza Čeha i Slovaka u Republici Hrvatskoj obraćaju se udrugama češke i slovačke manjine otvorenim pismom u kojem stoji: »U ovim, za domovinu u kojoj živimo, teškim trenucima, obraćamo se vama da svojim utjecajem na pripadnike naših manjina nastojite održati prisebnost i mir. Važno je objašnjavati našim sunarodnjacima kako su češka i slovačka narodnost u ovim vremenima u istoj situaciji kao i ostale narodnosti, u istoj opasnosti kao svi miroljubivi i demokratski opredijeljeni ljudi na ovim prostorima. Molimo vas, upozorite naše sunarodnjake da se ne daju isprovocirati na nepromišljene akcije, jer bi to moglo ugroziti položaj svih nas. Bitno je spriječiti paniku, koja je izgleda zahvatila već neke naše sunarodnjake, pa napuštaju svoja prebivališta i ostavljaju sve što su svojim vrijednim radom postigli. Samo nas mir, odlučnost i spremnost braniti sebe, svoju obitelj i obiteljski prag mogu održati ovdje i idućih 200 i više godina. Održati nas u kraju koji je naša domovina, koji moramo voljeti isto kao i domovinu svojih predaka, a možda i više, jer smo se tu rodili mi i naši najmiliji – očevi, djedovi, naši sinovi i kćeri. Vodstvo Saveza s ostalim narodnostima Hrvatske radi sve, što je u njegovoj moći, da vladu i vodeće ličnosti Češke i Slovačke Federativne Republike i Europe, vlade drugih zemalja, regionalne i svjetske organizacije, sve do Ujedinjenih nacija, upozori na nepravdu koja se događa svima nama i traži da poduzmu potrebne korake kako bi se vratio spokoj i mir. ...«⁴⁷ U prvoj polovici rujna 1991., na područje čitave općine Grubišno Polje, iz srpskih sela na sjeveroistočnom dijelu općine, pao je veći broj granata. Situacija u naoružanju se poboljšala nakon zauzimanja vojarne *Polom* u Daruvaru 17. rujna 1991. Tada su Česi iz Ivanovog Sela dobili novo naoružanje: 12 pušaka. Obranu sela nije bilo lako organizirati kada je selo moglo biti napadnuto sa četiri strane. Obrana sela je bila tako organizirana da je svaka ulica trebala braniti sebe (radilo se o četiri ulice u selu). Česima iz Ivanovog Sela omogućeno je da svoju djecu pošalju u Češku u Janske Koupele 20. rujna, samo dan prije napada na Ivanovo Selo. Napad koji je uslijedio 21. rujna⁴⁸ donio je Ivanovom Selu velike ljudske i materijalne žrtve.

---

⁴⁷ M. Lipovac, F. Vondraček, *Česi Zagrebu, Zagreb Česima*, Zagreb 2009, 228-229.

⁴⁸ Toga dana je povučena i policija iz Ivanovog Sela s obećanjem da će pomoći u slučaju napada na selo. Već u noći 20./21. rujna 1991. lokalni Srbi su otvorili pješadijsku vatru na Čehe u Ivanovom Selu. Ujutro 21. rujna započeo je napad na Ivanovo Selo. Budući da je procurila informacija o mogućem napadu na selo, lokalno češko stanovništvo bilo je svjesno opasnosti odlaska u polje, pa su stoga ostali u svojim kućama. Između 8 i 9 sati Srbi iz Treglave i Rastovca napali su Ivanovo Selo. Pomoć iz Grubišnog Polja je odmah pozvana, međutim pružanje pomoći više nije bilo moguće budući da je bio srušen most na potoku Peratovica, a Srbi su kontrolirali i put koji je vodio od Grubišnog Polja do Ivanova Sela. Vrlo brzo je došlo do probijanja obrane Ivanova Sela i već oko deset sati Srbi iz Rastovca i Treglave su zauzeli ulicu Brijeg i Prašku ulicu (sjeverni i istočni dio sela). Pritome su prikupljali muške stanovnike spomenutih ulica, tukli stanovnike, palili gospodarske objekte i kuće i krali

Posljedica napada na selo bilo je sedam mrtvih civila i dva mrtva gardista te šest ranjenih civila i tri ranjena gardista, spaljene zgrade, nastambe deset domaćinstava, izgorjelih više desetaka poljoprivrednih strojeva, automobil, nekoliko oštećenih traktora, te nekoliko oštećenih zgrada društvenog karaktera (Vatrogasni dom, Mjesni dom, crkva, škola i zgrada župnog dvora). Poginuli su sahranjeni 23. rujna u Ivanovom Selu.⁴⁹

Što se Slovaka tiče, njihova je sudbina tijekom posljednjeg rata bila tragična u Iloku i okolici. O sudbini evangelika Slovaka u Iloku govori iskaz Janka Mendšana, predsjednika SKDP Ljudevit Štur: »Konvoj iz Iloka krenuo je 17. listopada 1991. god. Bilo je u njemu oko 7000 ljudi. Prva mobilizacija onih koji su ostali u Iloku, bila je već u studenom, iako je vojska jamčila da oni koji u Iloku budu ostali, neće biti mobilizirani. Osim nas Slovaka, ostalo je u Iloku dosta Hrvata koji su također bili mobilizirani, no prvi strah smo doživjeli još istog dana kad je vojska sa svojim jedinicama ulazila u grad. Kad su ulazili u kuće, kad se pucalo, kad su uhićivali ljude. Početkom prosinca pomalo smo se počeli sastajati u Slovačkom domu. Budući da smo imali puno slobodnog vremena, razmišljali smo kako ćemo se pripremiti za blagdan Jana. Počeli smo s pripremom kazališne predstave, ali je, nažalost, došla mobilizacija. Početkom prosinca počelo se raditi u Iteksu, Agrokomercu i Razvitku. Radilo se malo ili ništa. I u školi je počela nastava. Budući da je djece u osnovnoj i srednjoj školi bilo malo, nastava se vršila samo u osnovnoj školi. U prostorijama srednje škole nastanili su se 1992. god. vojnici ruskog UNPROFOR-a. 1992. s našom situacijom su se upoznali u Veleposlanstvu Republike Slovačke u Beogradu. .... Osim Slovačkoga veleposlanstva u to vrijeme veliku su nam podršku pružili vojvođanski Slovaci, posebno dr. Jan Kišgec iz Bačkog Petrovca, koji je u to vrijeme bio ministar poljoprivrede, kao i Matica slovačka u Jugoslaviji na čelu s predsjednikom Mihalom Spevakom. Matica slovačka iz Vojvodine organizirala je 1992. god. pomoć u hrani i u odjeći za Slovake u Iloku. Prvi kamion s pomoći stigao je u travnju. Nakon toga je svaki tjedan stizao po jedan kamion. Pomoć je dolazila u kuću kuhara Jana Lamoša kojemu smo zahvalni što je u to vrijeme stavio na raspoloaganje ovoj humanitarnoj organizaciji svoje prostorije, čime se u to vrijeme izložio mogućoj opasnosti. U prvim tjednima dijelili smo pomoć samo Slovacima, no počeli su dolaziti i Hrvati koji također nisu imali od čega živjeti, niti od koga što dobiti. ... Sreća što se većina Slovaka iz Iloka bavila poljodjelstvom, tako se, iako je bilo ratno doba, nešto ipak moglo posaditi, uzgojiti

---

zlatninu i novac. Muškarce koje su uhvatili vodili su pred sobom kao živi štit. U svakom su domaćinstvu vikali da svi muškarci moraju van jer da će u protivnom baciti bombu u kuću. Prilikom ulaska Srba u selo pojedini stanovnici Ivanovog Sela bili su ranjeni. U panici jedan dio stanovnika, koji nisu bili uhapšeni, počeli su se povlačiti iz sela. Uslijed nesporazuma, kada je jedan od Srba ispalio rafal na Ivana Subotu, i tom ga prilikom ranio, misleći da ih napada Hrvatska vojska, Srbi su ispalili jednu maljutku na uhapšene ivanoselčane. Tom je prilikom poginulo pet ivanoselčana, a još ih pet ranjeno. U eksploziji je stradao i jedan srpski vojnik. Istovremeno je pristigla jedna grupa hrvatskih vojnika u Šuplju Lipu, selo na suprotnoj strani Ilove i zajedno s njima zapovjednik Milan Filipović koji je naredio, usprkos tome što su Srbi već držali selo u rukama, da se krene u akciju. U tome trenutku u Ivanovom Selu bila su dvojica hrabrih mještana koja su iz Ilovske ulice pružali otpor napadu na selo. Istovremeno je pristizala pomoć iz smjera Daruvara. Došlo je do izravnog okršaja sa Srbima koji su se nalazili u samom naselju i koji su nakon sukoba s Hrvatskom vojskom napustili selo. Nakon toga je došlo do zbrinavanja ranjenika. U selu su uhapšena četiri seljana. Od toga su dvojica morali skupljati leševe po selu, a dvojica su bili zatočeni kao taoci ukoliko prva dvojica ne obave posao. (V.Herout, *Ivanovo Selo: prošlost posuta trnjem i suzama*, Ivanovo Selo 1996.)

⁴⁹I nakon toga događaja bilo je žrtava češke nacionalnosti iz Ivanova Sela. Dana 15. listopada ispaljeno je 17 minobacačkih granata na Ivanovo Selo i tom prilikom su stradala dvojica seljana koji su stražarili u bunkeru. Napadi su potrajali do 31. listopada, kada je poduzeta akcija zauzimanja bilogorskog područja u kojoj su sudjelovali i stanovnici Ivanova Sela prilikom osvajanja Rašenice. Tada je poginuo jedan stanovnik Ivanova Sela. Iz susjednih Munija, također češkog sela, ubijeno je u zatočeništvu u Turčević Polju također nekoliko Čeha. Dana 2. studenog 1991. čitavo područje Grubišnog Polja zauzeto je od strane Hrvatske vojske akcijom *Otkos*. Ukupan broj ubijenih i stradalih (većinom Čeha) na području župe Ivanovo Selo iznosi dvadeset i pet. Najveći broj njih ubijen je od lokalnih Srba, dok je manji broj stradao od mine nakon ratnih akcija. (V.Herout, *Ivanovo Selo: prošlost posuta trnjem i suzama*, Ivanovo Selo 1996.)

svinje ili poneku kokoš. Poneki sretnici su imali krave i koze, što je također puno značilo. kad su naše žene već mogle otići u Palanku na tržnicu, bilo je već lakše. Nosile su tamo za prodaju naše poljoprivredne proizvode. Kruh smo većinom pekli kod kuće. Malo teže je bilo s obiteljima bez zemlje. ... Članovi Društva zbog ratnih uvjeta, koji su u to vrijeme vladali kod nas, nisu mogli razvijati značajne kulturno-prosvjetne djelatnosti. Uz pomoć slovačkih kulturno-prosvjetnih društava iz Vojvodine mogli smo sudjelovati na festivalu plesa u Bačkom Gložanu, Janošiku i u Lugu. ... Nakon Bljeska i Oluje 1995., bilo nam je najteže. Pokupili su nas u radne logore i činili s nama što su htjeli. ... Godine 1995. potpisan je Dejtonski dogovor, a nakon toga i Erdutski dogovor. Počeli su nas puštati kući... Godine 1996. bilo je već lakše. ... Neki su odlazili na slobodna područja Hrvatske kako bi se sreli s obiteljima. Neki od njih nisu se vidjeli pet ili šest godina. ...⁵⁰ Nakon ovoga opisa Janko Mendan opisuje kako su 1996. i 1997. Slovaci u Iloku obnovili svoj Slovački dom.

Talijani na području Pakraca i Lipika činili su 1991. godine 3,2% stanovništva (869 stanovnika). Dana 22. veljače 1991. Skupština općine Pakrac odlučila je da se Pakrac pripoji SAO Krajini, a da se Policijska postaja Pakrac preimenuje u Općinski sekretarijat unutarnjih poslova i da se podredi Sekretarijatu unutarnjih poslova Krajine. U Pakracu 1. ožujka 1991. dolazi do puča u kojem lokalni Srbi napadaju policijsku postaju Pakrac i razoružavaju djelatnike policije koji nisu bili Srbi. Već 2. ožujka jake policijske snage dolaze u Pakrac i stavljaju grad pod kontrolu hrvatskih snaga. JNA je na to uputila tenkove iz vojarni u Bjelovaru, Virovitici i Zagrebu koje u gradu stvaraju tampon zonu između Srba, koji su se povukli na obližnja brda i hrvatskih policijskih snaga.⁵¹ Međutim, prvi pravi ratni sukob izazvan je 19. kolovoza 1991. Nakon toga napada dolazi do odlaska u izbjeglištvo stanovnika pakračkog kraja, među njima i Talijana. Pred ratom se u Italiju iselilo oko 200 osoba, od toga u pokrajinu Longarone 72 osobe, Ponte nelle Alpi 35, Castellavazzo 20, Farra Dalpago 16, Soverzene 9 i u ostala mjesta i pokrajine 50 ljudi. Potomci Talijana koji su u 19. stoljeću naselili pakrački i lipički kraj napustili su 1991. svoju drugu domovinu i preselili se u Italiju gdje je jedan dio njih i ostao. Među hrvatskim braniteljima bio je i veći broj Talijana. Najveći broj njih bio je podrijetlom iz Velikog Banovca, Ploština, Kapetanovog Polja i Donje Obriježi. Od 102 poginula branitelja s pakračkog i lipičkog područja 12 je Talijana.⁵²

Što se Roma tiče, za ovu temu posebno su zanimljivi baranjski Romi, kojih je 1991. bilo u općini Beli Manastir 381, i koji su u najvećem broju slučajeva pravoslavne vjeroispovijesti. Međutim, u naseljima u kojima žive pretežno Hrvati, kao na primjer Torjanci, i Romi se izjašnjavaju kao rimokatolici. Romi su se prije rata u Baranji deklarirali pretežno kao Jugoslaveni (na području općine Beli Manastir bilo je čak 4265 Jugoslavena i 1498 koji su se izjašnjavali prema 170. članu Ustava). Za vrijeme posljednjeg rata u Baranji su Romi ostali u svojim kućama u 99% slučajeva, prema riječima Branka Petrovića, jednog od predstavnika Roma za područje Belog Manastira. Petrović veli također: »Kud' smo mogli otići kad je počeo rat? U crnu zemlju ne možeš, a kud god kreneš patit ćeš za Baranjom i svojom kućom. A moram iskreno da Vam kažem, Romi su se ovdje osjećali Jugoslavenima i, opet Vam iskreno govorim, te 1991. mi smo se prepali hrvatske vlasti u kojoj smo vidjeli nastavak ustaškog režima koji je poklao hiljade i hiljade Roma iz ovih krajeva. Onda smo računali da je bolje ostati u nekakvoj Jugoslaviji.« Međutim, nakon završetka rata Romi su od strane Mađara i Hrvata optuživani da su surađivali sa Srbima. Dakle, glavni je romski grijeh bio taj što u vrijeme Krajine nisu napustili Baranju, a toj su činjenici Hrvati i Mađari dodali i priču da su Romi bili najbolji ratnici u srpskoj vojsci i da su sistematski pljačkali napuštena hrvatska sela u Baranji. Nakon rata je u mađarskom selu Vardarcu na romsko naselje bačena bomba, a u

⁵⁰ A. Kuric, *Slovaci u Iloku*, Ilok 2002, 123-125.

⁵¹ D. Marijan, »Hrvatsko ratište 1990. – 1995. « u: *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Zagreb 2006, 116.

⁵² D. Kliček, *Talijani u Slavoniji od 1880. do 2005.*, Lipik 2009, 187-193.

više navrata razvojačeni branitelji su pucali na kuće vardaračkih Roma. Nakon tih događaja veliki broj Roma je otišao iz Baranje u Srbiju ili u zapadne zemlje. U jednom trenutku 1999. godine činilo se da će hrvatskoj vlasti poći za rukom da istjera sve Rome iz Baranje. Međutim, jedan dio njih se vratio nakon nekoliko godina.⁵³ O položaju Roma u Baranji kasnih devedesetih govore izjave Roma reporterima *Feral Tribunea* 1999. godine. Zoran Mitrović iz Torjanaca kazuje: »Koja god vlast dođe, udari po nama Ciganima. Najbolje nam je, burazeru, bilo u ono vrijeme dok je Tito hodao po zemlji, a poslije toga jebe nas ko god naiđe. Počeo rat, došla srpska vlast i odma' nas sve mobiliziralo. Ne pita Srbin 'oćeš li u rat ili nećeš, nego moraš ili ode glava. Ako nisi za pušku, jesi za kopanje, pa ti kopaš, a on drži pušku upurenu u leđa. Pa ti budi junak i nemoj kopat'. Eto, takvi smo ti mi bili četnici.« Činjenica da su Romi u Torjancima katolici stvarala im je dodatnih problema. Vlado Palko iz Torjanaca izjavio je novinaru *Feral Tribunea*: »E, pazi sad: mi smo, kao, četnici, a pravi su nas četnici smatrali ustašama, jer smo mi Romi iz Torjanaca po vjeri katolici. Romi u Baranji su pristupali onoj crkvi koja je u nekom selu bila jača, pa smo tako ovdje uzeli katoličku vjeru. Otkad su se Hrvati vratili u selo, župnik više neće da krsti našu djecu, pa moramo tražiti veze kod svećenika u Osijeku. Ne može nam jedino zabraniti da dolazimo u crkvu, ali nas i tu ponižava govoreći na misi 'Dođite bliže, Cigani moji.' Ustašama nas smatraju i rođaci koji su otišli u Jugoslaviju.« Branko Petrović kazuje kako ni Hrvatima, ni Srbima nije jasno da Rom ne može biti četnik ili ustaša. Nakon povratka hrvatske vlasti u Baranju Romima nije bilo dozvoljeno da idu u gostionicu, da voze bicikl kroz selo, da rade... U Dardi je također nakon rata Romima bio zagorčavan život. Osim natpisa na zidovima i ogradama »Cigani odlazite«, pojedini mještani su ih tukli i pljuvali. Petar Đurđević je tako izjavio 1999. godine: »Nema za nas, rođače, ovdje više života. Pokupit ćemo se svi i gotovo.«⁵⁴

Prema popisu iz 1991. Mađara je u Hrvatskoj bilo 22355. Od toga ih je 15895 živjelo na području istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema u selima Zmajevac, Suza, Kneževi Vinogradi, Kotlina, Kamenac, Karanac, Darda, Lug, Vardarac, Kopačevo, Bilje, Korod, Hrastin, Laslovo, Erdut, Marinci, Opatovac i Čakovci. Gotovo polovina tih Mađara bili su rimokatoličke vjeroispovijesti.⁵⁵ Na prvim demokratskim izborima 1990. godine u skupštinu općine Beli Manastir izabrano je 140 odbornika: od toga 63 odbornika saveza komunista Hrvatske, 48 odbornika Socijalističke stranke Hrvatske, 2 odbornika Hrvatske demokratske zajednice i 27 odbornika bez stranačke pripadnosti. Hrvata je među odbornicima bilo 42%, Srba također 42%, a Mađara 16%.⁵⁶ Prema istraživanjima mađarskih znanstvenika Mađari su izbjegli iz većine naselja u vrijeme rata 1991. Od 10880 Mađara u 27 naselja u Vukovarsko-srijemskoj i Osječko-baranjskoj županiji 1991. čak ih je 6591 izbjeglo (ili 60,96%). Vidljivo je da je najveći broj Mađara izbjegao s područja gdje su se odvijali ratni sukobi (Korod, Laslovo, Marinci i Stari Jankovci – između 75% i 100%), a znatno manji broj iz Baranje koja nije bila toliko izložena ratnim djelovanjima. Prema podacima Feranca Maka na području Baranje, u 11 mađarskih kalvinskih sela, ostalo je 1455 pripadnika kalvinske vjere (znači

---

⁵³ Iskaz dao autoru 6. svibnja 2011. Branko Petrović, rođ. 1961., Bolman, Beli Manastir. Zanimljivo je da se jedan dio Roma ne iskazuje kao Romi. Tako na primjer u mjestu Pitomača kod Đurđevca nije iskazan niti jedan Rom, iako je poznato da ih je 2001. bilo više od 900. Slično je i sa Kloštrom Podravskim, Homutnim kod Omišlja na Krku, Otokom Oštarijskim, Donjom Dobrom i Puškarićima kod Ogulina gdje se romsko stanovništvo iskazuje kao hrvatsko ... (N. Pokos, »Demografska analiza Roma na temelju statističkih podataka« u: *Kako žive Hrvatski Romi*, Zagreb 2005, 37-38.) Broj Roma stoga je zasigurno veći, a procjene se kreću između 30000 i 40000 Roma u Hrvatskoj (N. Hrvatić, »Obrazovanje Roma u Hrvatskoj: pretpostavka za bolju kvalitetu života?« u: *Kako žive hrvatski Romi*, Zagreb 2005, 181.)

⁵⁴ *Feral Tribune*, 31. kolovoza 1999., 4.

⁵⁵ F. Mak navodi broju od 7480 Mađara rimokatolika na području istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema. (F. Mak, *Hungarians in Croatia*, Budapest 1998, 9).

⁵⁶ M. Barišin, »Perfidna igra s mostovima« u:

Mađara).⁵⁷ Ferenc Mak također donosi ponešto drugačije brojke izbjeglih Mađara. Prema njegovim saznanjima s područja istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema od ukupno 13153 Mađara, koliko ih je popisano 1991., istjerano je 7554 Mađara.⁵⁸ Prema podacima mađarskih znanstvenika od 23 mađarske škole u Baranji i istočnoj Slavoniji u vrijeme rata jedan dio njih bio je uništen, a druge su bile zatvorene tako da se u njima nije odvijala nastava. Slično je bilo i s 19 kulturnih centara, 22 folklorne grupe, 10 školskih/lokalnih mađarskih knjižnica i dva od četiri lokalna muzeja (u Laslovu i Korođu). Od 29 crkava (od čega 18 rimokatoličkih i 11 protestantskih, čak ih je 13 bilo oštećeno u ratu. Do 1993. godine 65 Mađara u Baranji i istočnoj Slavoniji je stradalo ili bilo ubijeno u ratnim sukobima. Najveći broj njih je stradao u Marincima kod Vinkovaca.⁵⁹ Na primjeru sela Korođ i Laslovo između Vinkovaca i Osijeka pokušat ću objasniti položaj Mađara u posljednjem ratu. U selu Korođ u travnju 1990. za neovisnu Hrvatsku glasalo je 96% stanovništva. Korođ okružuju tri srpska i dva hrvatska sela. Srbi Palače i Silaša doselili su 1920. kao solunski dobrovoljci. Korođ je 1991. brojio 748 stanovnika od čega je 89 bilo Hrvata, 1 Crnogorac, 1 Slovenac, 9 Srba, 603 Mađara, 1 Nijemac, 21 Jugoslaven i 10 nepoznato. Selo je prvi puta napadnuto 19. lipnja 1991. Nakon toga je o napadu na selo izvijestila mađarska televizija u dvije emisije. Od tada, pa sve do 29. rujna 1991. selo je bilo opkoljeno sa tri strane, a jedini put koji je vodio u sigurnost bio je preko sela Tordinci. Čak je i na tome putu prema Tordincima postojala crna točka gdje je pucano na putnike. Uslijed svakodnevnih napada selo je bilo sistematski razarano, pa su žene i djeca napustili svoje domove 25. rujna 1991. i otišli u Mađarsku. U nedjelju 29. rujna Korođ je teško napadnut iz Silaša i Palače te je nakon toga napada većina muškaraca napustila selo. Tom prilikom u potpunosti je razorena protestantska crkva. Zanimljiva je činjenica da čitavo to vrijeme hrvatski vojnici nisu bili stacionirani u selu i ni na koji način nisu pružali pomoć naselju. Svi Korođani, izuzev sedmero starijih ljudi (šest Mađara i jedan Srbin) napustili su Korođ i otišli u Mađarsku. U izbjeglištvu, gdje su svi Korođani isprva bili zajedno i gdje je u prvo vrijeme funkcionirala i osnovna škola na mađarskom jeziku za 60-70 učenika iz Korođa, nakon nekog vremena došlo je do premještanja izbjeglica i osipanja populacije sela. Godine 1992. jedan manji broj Korođana (njih petero) vratilo se u Korođ. U ratnim sukobima između 1991. i 1993. poginulo je pet Korođana, a prema tablici koju je izradio Josip Kel širom Hrvatske je 1996. bilo 348 Korođana, širom Mađarske 252 Korođana, a u drugim zemljama još 98 Korođana.⁶⁰ Drugo mađarsko selo u neposrednoj blizini Osijeka je Laslovo. Naselje je 1991. imalo 1298 stanovnika (580 Mađara, 508 Hrvata, 81 Srba i ostale). U vrijeme posljednjeg rata slovalo je za jedno od najnapadanijih sela u Hrvatskoj na koje je palo više od 1000 projektila. Jedina veza s Osijekom tijekom rata bila je preko sela Ernestinova. Prvi veći pješačko-tenkovski napad na Laslovo JNA je poduzela 4. rujna 1991. iz pravca sela Palača. Hrvatska vojska je čvrsto držala selo do trenutka kada su snage JNA zauzele Ernestinovo 20. studnog 1991. Nakon 23. studnog Hrvatska vojska je zajedno s civilima napustila selo probijajući se u proboju prema selu Ivanovac. Povlačenje je trajalo od 16 sati 23. studnog do 4:30 24. studnog, a u borbama u Laslovu poginula su 23 hrvatska vojnika, dok se četvero vode kao nestali.⁶¹

Pregled broja Mađara po naseljima koji su napustili istočnu Slavoniju, Baranju i zapadni Srijem (prema istraživanjima Ferenc Maka)

Naselje	Ukupna populacija 1991.	Broj Mađara	Broj Mađara koji su izbjegli
---------	-------------------------	-------------	------------------------------

⁵⁷ F. Mak, *Hungarians in Croatia*, Budapest 1998, 8.

⁵⁸ F. Mak, *Hungarians in Croatia*, Budapest 1998, 18.

⁵⁹ F. Farago, *Wartime losses of Croatian Hungarians 1991-1993*, Pecs 1994, working paper.

⁶⁰ J. Kel, »Korođ: što nam se dogodilo u Domovinskom ratu« u: *Sociologija sela*, 34 (1996), sv. 1/2, 115-125.

⁶¹ M. Filippi, *Na istočnom pragu domovine (Slavonija, ljeto/jesen 1991. – kamerom i perom*, Zagreb, 189-193.

Batina	1149	688	436
Beli Manastir	10146	865	740
Bilje	3571	422	370
Darda	6571	626	510
Draž	840	212	158
Karanac	1466	289	200
Kneževi Vinogradi	2127	382	230
Kopačevo	805	610	400
Kotlina	460	416	100
Lug	1036	834	240
Novi Bezdán	376	329	150
Podolje	282	178	83
Suza	792	664	150
Vardarac	782	536	330
Zmajevac	1235	888	250
Dalj	5515	314	285
Erdut	1459	162	148
Hrastin	393	175	Neokupiran
Laslovo	1298	580	580
Osijek	104761	1344	Neokupiran
Korog	748	603	603
Marinci	969	247	229
Stari Jankovci	2063	358	315
Vinkovci	35347	260	Neokupiran
Čakovci	749	256	210
Ilok	6775	105	56
Opatovac	550	116	87
Vukovar	44639	694	694
Ukupno	237384	13153	7554

Nacionalne manjine su u posljednjem ratu, kako možemo zaključiti iz navedenih primjera, pokušale ostajati neutralne. Tako je velik broj Mađara i Roma u Baranji, Slovaka u Iloku i jedan manji broj Rusina u Mikluševcima, Petrovcima ostao u svojim kućama tijekom cijelog rata. Određeni broj Rusina iz zapadnog Srijema i Mađara iz Baranje iselio je ili bio nasilno iseljen s okupiranih područja. S druge strane, nacionalne manjine koje su se našle u ratnim zonama, poput Mađara u istočnoj Slavoniji (Hrastin, Laslovo i Korođ), Čeha oko Daruvara i Grubišnog Polja i Talijana u okolici Pakraca u velikom broju slučajeva stupali su u redove Hrvatske vojske. Jedan dio pripadnika nacionalnih manjina iselio je za vrijeme rata iz Republike Hrvatske (kao što je to vidljivo na primjeru Talijana), dok su Romi iz Baranje masovno iseljavali nakon rata i mirne reintegracije Hrvatskog podunavlja.

Položaj nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj

SFRJ je novonastalim, nacionalnim državama ostavila u nasljeđe teško breme, relativno visokog nivoa zaštite kolektivnih prava manjina. Hrvatska je od njezina početka očitovala svoju volju da pripadnicima nacionalnih manjina jamči sva ljudska, politička i nacionalna prava. Ona to jamči i svojim ustavom iz prosinca 1990., gdje u izvorišnim osnovama i temeljnim odredbama, uz garantiranje općeg standarda ljudskih prava, jamči svim pripadnicima naroda i manjina na tlu Hrvatske slobodu izražavanja nacionalne pripadnosti, slobodu služenja svojim jezikom i pismom i kulturnu autonomiju. Temeljem ustava iz 1997. usvojeni su amandmani kojima se Hrvatska utemeljuje kao nacionalna država hrvatskog naroda i država pripadnika autohtonih nacionalnih manjina: Srba, Čeha, Slovaka, Talijana, Mađara, Židova, Nijemaca, Austrijanaca, Ukrajinaca, Rusina i ostalih koji su njeni državljani i kojima jamči jednakost s građanima hrvatske nacionalnosti i uvažavanje nacionalnih prava sukladno demokratskim standardima Ujedinjenih naroda i zemalja slobodnog svijeta. U

prosincu 1991. Sabor Republike Hrvatske usvaja u formi ustavnog zakona tekst *Zakona o ljudskim pravima i slobodama i o pravima etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina u Republici Hrvatskoj*. Kroz 62 članka u 10 odjeljeka ozakonjuju se prava čovjeka, zaštita etničkih i nacionalnih zajednica, pravo na njihov razvoj i ostvarivanje kulturne autonomije, pravo pripadnika nacionalnih manjina na proporcionalno sudjelovanje u predstavničkim tijelima Republike Hrvatske, područja s posebnim autonomnim statusom, međunarodni nadzor nad provedbom ovog zakona, sudska zaštita od povreda Ustavom i zabrana bilo kakvih aktivnosti koja bi mogla dovesti u pitanje ostvarenje prava čovjeka i manjinskih zajednica i kontinuitet stečenih prava u prošlom pravnom sustavu. Praktički to je značilo da se manjinama jamče načela nediskriminacije, kulturne autonomije, razvoj odnosa između manjina i njihovih matičnih naroda i pravo na samoorganiziranje i udruživanje, odgoj i obrazovanje pripadnika nacionalnih manjina na njihovu materinskom jeziku, pravo pripadnika manjina na osnivanje privatnih vrtića, slobodno organiziranje informativne i izdavačke djelatnosti na materinskom jeziku, zaštitu spomeničkog blaga nacionalnih manjina, slobodan posjed i upotrebu znamenja i simbola manjina i njihovu službenu upotrebu, pravo na proporcionalnu zastupljenost u Saboru Republike Hrvatske i teritorijalnu autonomiju gdje manjina ima natpolovičnu većinu. Godine 1995. Sabor Republike Hrvatske izglasao je Ustavni zakon o privremenom neprimjenjivanju pojedinih odredbi Ustavnog zakona o ljudskim pravima i slobodama i o pravima etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina u Republici Hrvatskoj koje se odnose na posebna prava i zaštitu etničkih nacionalnih zajednica ili manjina koje su prema popisu 1991. sudjelovale s više od 8% u pučanstvu Republike Hrvatske (dakle, radilo se o Srbima) do objave novog popisa stanovništva (2001). Hrvatska je donijela i *Zakon o upotrebi jezika i pisma nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj, Zakon o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina, Zakon o izboru zastupnika u Hrvatski državni sabor, Zakon o izbornim jedinicama za izbor zastupnika u Zastupnički dom Hrvatskog državnog sabora, Zakon o izboru članova predstavničkih tijela jedinica lokalne samouprave i jedinica lokalne uprave i samouprave, Zakon o udrugama, Zakon o sustavu državne uprave i Odluku o mjerilima za određivanje udruga čija je djelatnost od interesa za Republiku Hrvatsku i financijskoj potpori udrugama iz sredstava državnog proračuna...*⁶² Zakonski je Hrvatska uistinu svojim nacionalnim manjinama pružila kvalitetna manjinska prava, ali u praksi, posebno u prvih nekoliko godina postojanja neovisne Hrvatske, prava manjina koja su sastavni dio građanskih i ljudskih prava, u nekim segmentima nisu funkcionirala. Prava manjina su, kako piše Siniša Tatalović, u zemljama bivše Jugoslavije, od početka predstavljala prepreku za potpunu demokratizaciju društva. Umjesto širenja duha zakona, uslijedila je državna politika koju je karakterizirala netolerancija, netrpeljivost prema posebnostima i diskriminacija koja kod eklatantnih primjera (kao što su Romi u Baranji i novouspostavljena manjina Srba u Hrvatskoj) završila progonima. Ni ostale manjine nisu bile pošteđene diskriminacije (kao npr. Bošnjaci/Muslimani). Možemo zaključiti da se položaj nacionalnih manjina od toga vremena uvelike poboljšao i da su one novim zakonima i formiranjem Savjeta za nacionalne manjine Vlade Republike Hrvatske došle u znatno bolji položaj negoli je to bilo u ratno i poratno vrijeme.

---

⁶² M. Domini, Hrvatska, »Mađarska manjina u Republici Hrvatskoj« u: *Manjine i prekogranična suradnja u alpsko-jadranskom prostoru*, Zagreb 2002, 168-171.

Literatura

- Beus Richemberg, G., *Nijemci, Austrijanci i Hrvati ., Prilozi za povijest njemačko-austrijske nacionalne manjine u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini*, Zagreb-Sarajevo 2010.
- Biki, Đ., *Rusini Mikluševaca u Domovinskom ratu 1991.*, Vukovar 2007.
- Domini, M., »Hrvatska, Mađarska manjina u Republici Hrvatskoj« u: *Manjine i prekogranična suradnja u alpsko-jadranskom prostoru*, Zagreb 2002., 159-220.
- Domini, M. »Hrvatska: Česi, Mađari, Romi, Rusini, Slovaci, Talijani, Ukrajinci« u: *Manjine u alpsko-jadranskom prostoru*, Zagreb 1990, 91-136.
- Domini, M., »Promjene u Hrvatskoj i položaj narodnosti« u: *Dumki z Dunavo*, br. 2 (1990), 60 - 67.
- Dota, F., *Zaraćeno poraće, konflikti i konkurentski narativi o stradanju i iseljavanju Talijana Istre*, Zagreb 2010.
- Dukovski, D., »Egzodus talijanskog stanovništva iz Istre 1945. – 1956.« u: *Časopis za suvremenu povijest*, god. 33, br. 3, 633-667.
- Farago, F., *Wartime losses of Croatian Hungarians 1991-1993*, Pecs 1994, working paper.
- Feldman, A., »Židovi u Kraljevini Jugoslaviji« u: *Dijalozi povjesničara/istoričara*, sv. 2, Zagreb 2000, 447-463.
- Filippi, M., *Na istočnom pragu domovine (Slavonija, ljeto/jesen 1991. – kamerom i perom*, Zagreb.
- Geiger, V *Nestanak folksdojčera*, Zagreb 1997.
- Geiger, V., »Nijemci u Hrvatskoj od kraja Drugog svjetskog rata do danas« u: *Nijemci u Hrvatskoj jučer i danas*, Zagreb 1994, 119-125.
- Geiger, V., »Sudski procesi u Hrvatskoj 1945. godine. Smrtna presuda evangeličkom biskupu dr. Philippu Poppu« u: *Časopis za suvremenu povijest*, god. 27, br. 1, Zagreb 1995, 157-166.
- Geiger, V., »Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata 1945. – 1947.« u: *Časopis za suvremenu povijest*, god. 38 /2006), br. 3, 1081-1100.
- Hengl, T., »Njemačka etnička skupina/zajednica u Hrvatskoj prema popisima stanovništva 1880. – 2001.«, *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice*, Osijek 2004, 219- 225.
- Herout, V., *Ivanovo Selo: prošlost posuta trnjem i suzama*, Ivanovo Selo 1996.
- Hrečovski, S., »Njemačka četa Ernest Thaelmann u jedinicama NOV i POJ u Slavoniji« u: *Zbornik CDISB*, sv. 1, Slavonski Brod 1984, 331-350.
- Hrvatić, N., »Obrazovanje Roma u Hrvatskoj: pretpostavka za bolju kvalitetu života?« u: *Kako žive hrvatski Romi*, Zagreb 2005, 179-200
- Kameneckij, M.S.»Ukrajinci u južnoslavenskim državama« u: *Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991.- 1995.)*, Zagreb 1995, 22-24.
- Kel, J., »Korođ: što nam se dogodilo u Domovinskom ratu« u: *Sociologija sela*, 34 (1996), sv. 1/2, 115-125.
- Kiš, M., »Republika Hrvatska i hrvatski Rusini i Ukrajinci i danas se bore protiv fašizma« u: *Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991.- 1995.)*, Zagreb 1995, 18-19.
- Kiš, M., *Bilo je časno služiti Hrvatskoj, njezinom narodu i nacionalnim manjinama*, Vukovar 2008.
- Kliček, D., *Talijani u Slavoniji od 1880. do 2005.*, Lipik 2009.
- Kočović, B. *Žrtve drugog svetskog rata u Jugoslaviji*, Sarajevo 1990.
- Kolar-Dimitrijević, M., Istjerivanje Mađara iz okolice Bjelovara 1944. godine u: *Časopis za suvremenu povijest*, god 27 (1995), br. 1, 125-136.
- Kolar-Dimitrijević, M., »Doprinos Nijemaca i Austrijanaca obrtništvo Zagreba do 1945. godine« u: *Povijesne zaobilaznice, Nijemci i Austrijanci u Hrvatskoj*, Zagreb 2009, 12-64.
- Kostelnik, V. *Rusini i Ukrajinci u narodnooslobodilačkoj borbi i Socijalističkoj revoluciji naroda i narodnosti Jugoslavije: 1941. – 1945.*, Vukovar 1987.
- Kuric, A., *Slovaci u Iloku*, Ilok 2002.
- Laušić, A., »Iz povijesti folksdojčera i njihova egzodusa na tlu Jugoslavije« u: *Migracijske teme*, god. 7 (1991), sv. 2, 183-192.
- Lengel-Krizman, N., *Genocid nad Romima, Jasenovac 1942.*, Jasenovac-Zagreb 2003.
- Lipovac, M., Vondraček, F., *Česi Zagrebu – Zagreb Česima*, Zagreb 2009.
- Mak, F., *Hungarians in Croatia*, Budapest 1998.
- Manin, M., *Istra na raskrižju, O povijesti migracija pučanstva Istre*, Zagreb 2010.
- Marijan, D., »Hrvatsko ratište 1990. – 1995. « u: *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Zagreb 2006.
- Matušek, A.»Poslijeratna suradnja Saveza Čeha i Slovaka u SR Hrvatskoj sa Čehoslovačkom« u: *Migracijske teme*, god. 5 (1989), br. 1, 67-80.
- Pokos, N., »Demografska analiza Roma na temelju statističkih podataka« u: *Kako žive Hrvatski Romi*, Zagreb 2005, 37-52.
- Radelić, Z., *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991.*, Zagreb 2006.
- Selinić, S.»Česi i Slovaci u Hrvatskoj i Srbiji 1945. – 1948./9. – prve godine iskustva s komunističkom Jugoslavijom« u: *Časopis za suvremenu povijest*, 2010, br. 2, 413-432.

Švob, M., Brčić, C., Podgorelec, S., »Židovi u Hrvatskoj s posebnim osvrtom na grad Zagreb« u: *Migracijske teme*, god. 10 (1994), br. 1, 55-84.

Takač, G., »Stradanja Rusina i Ukrajinaca Republike Hrvatske u Domovinskom ratu« u: *Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991. – 1994.)*, Zagreb 1994, 22-24.

Žerjavić, V., »Doseljavanja i iseljavanja s područja Istre, Rijeke i Zadra u razdoblju 1910. – 1971« u *Društvena istraživanja. Časopis za opća društvena pitanja*, Zagreb 1993, god 2, br. 6-7/4-5, 631-655.

Žerjavić, V., *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1989.

Iskaz

Iskaz Branko Petrović, rođ. 1961., Bolman, Beli Manastir.

Tiskovine

Feral Tribune, 31. kolovoza 1999.

Zakoni

Ustav SRH, Položaj radnih ljudi u društveno-političkom sistemu